

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
Fakulta přírodovědně-humanitní
a pedagogická

Reflexe náboženství v předsókratovské filosofii

Bakalářská práce

Studijní program: B6101 – Filozofie

Studijní obor: 6101R026 – Filozofie humanitních věd

Autor práce: Zdeňka Vojáčková

Vedoucí práce: RNDr. PhDr. MTh. Dalibor Hejna, Ph.D.

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická
Akademický rok: 2014/2015

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Zdeňka Vojáčková**
Osobní číslo: **P14000135**
Studijní program: **B6101 Filozofie**
Studijní obor: **Filozofie humanitních věd**
Název tématu: **Reflexe náboženství v předsókratovské filosofii**
Zadávací katedra: **Katedra filosofie**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

1. Studentka se bude v průběhu příprav a vypracování řídit metodickými a organizačními pokyny vedoucího bakalářské práce a bude pravidelně docházet na konzultace k práci.
2. Cílem práce je zmapovat kritickou reflexi náboženství v dílech předsókratovských myslitelů.
3. Jako základní metody práce budou použity analýza a komparace primární a sekundární literatury k danému tématu.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

Svoboda, K. Zlomky předsokratovských myslitelů. Praha: NČSAV, 1962. 200 s.

Hussey E. Presokratíci. Praha: Petr Rezek, 1997, 213 s. ISBN 80-86027-07-4.

Patočka, J. Nejstarší řecká filosofie. Praha: Vyšehrad, 1996. 360 s. ISBN 80-7021-195-4.

Kirk, G. S. - Raven, J. E. - Schofield, M. Předsókratovští filosofové. Praha: Oikymenh, 2004. 663 s. ISBN 80-7298-110-2.

Každan, A. P. Náboženství a ateismus ve starověku. Praha: Orbis, 1960. 297 s.

Kratochvíl, Z. Mezi mořem a nebem: odkaz íónské archaické vnímavosti.

Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010. 370 s. ISBN 978-80-87378-65-6.

Vedoucí bakalářské práce:

RNDr. PhDr. MTh. Dalibor Hejna, Ph.D.
Katedra filosofie

Datum zadání bakalářské práce: **15. dubna 2015**

Termín odevzdání bakalářské práce: **30. dubna 2016**

doc. RNDr. Miroslav Brzezina, CSc.
děkan

L.S.

PhDr. Ondřej Lánský, Ph.D.
vedoucí katedry

V Liberci dne 30. dubna 2015

Prohlášení

Byla jsem seznámena s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vzta-huje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé bakalářské práce a konzultantem.

Současně čestně prohlašuji, že tištěná verze práce se shoduje s elek-tronickou verzí, vloženou do IS STAG.

Datum:

Podpis:

Poděkování

Ráda bych poděkovala vedoucímu mé bakalářské práce PhDr. RNDr. MTh. Daliboru Hejnovi, PhD. za jeho cenné rady, ochotu, trpělivost a čas, který mi věnoval při tvorbě práce.

Anotace

V mé práci se věnuji kritické reflexi náboženství v dílech předsokratovských myslitelů, kteří působili v oblasti jižní Itálie a Malé Asie v období, které začíná na počátku šestého století před naším letopočtem a končí uprostřed pátého století před naším letopočtem. Čerpala jsem ze zlomků předsokratovských myslitelů společně s dochovanými texty, které již přepracovali ostatní myslitelé pozdější doby.

Klíčová slova

Náboženství, presokratici, filosofie, reflexe

Annotation

My thesis I deal with is critical reflection on religion in the works of presocratic thinkers, who were concentrated in the southern Italy and Asia Minor in the period beginning in the early sixth century before Christ and end in the middle of the fifth century before Christ. I used all of the fragments of presocratic thinkers together with preserved texts that have already been redesigned by the other thinkers later periods.

Key words

Religion, presocratic, philosophy, reflectio

Obsah

1. Úvod	2
2. Obecně k předsokratovské filosofii	4
3. Demytologizace světa v iónské přírodní filosofii	6
4. Nové pojetí náboženství a duše v pythagoreismu	13
5. Kritika antropomorfního charakteru božství.....	18
6. Pojetí světa u Empedokla a Anaxagory	27
7. Ve světě atomů.....	33
8. Závěr	36
9. Seznam použité literatury	37

1. Úvod

Tématem bakalářské práce je reflexe náboženství v předsokratovské filosofii. Téma jsem si vybrala, protože předsokratovská filosofie je často opomíjena z důvodu malého množství dochovaných zdrojů a proto je jí věnována příliš malá pozornost. Dalším důvodem, proč jsem si téma zvolila, je, že mě daná problematika ohledně náboženství a vše, co je s náboženstvím spojené, velmi zajímá. Vždy mě fascinovalo, že jedním z nejdůležitějších prvků, který provádí celé lidstvo, je víra v něco nadpřirozeného. Mým cílem bylo sloučit zlomky předsokratovských myslitelů společně s dochovanými texty, které již přepracovali ostatní myslitelé pozdější doby.

Náboženství a víra v boha či v bohy provází lidstvo již od dávných věků. Náboženství ovlivňovalo a ovlivňuje myšlení lidí, kteří si pod vlivem náboženství vysvětlovali a vysvětlují nejrůznější jevy, události v přírodě a ve společnosti. Náboženství se vytvářelo tehdy, kdy se v lidském vědomí formují představy o nadpřirozených silách.

Poněvadž se z této doby dochovalo příliš málo zdrojů, je při psaní tohoto tématu velmi obtížné zacházet s dochovaným materiálem. Zdroje, které se nám dochovaly, jsou základy myšlenek předsokratovských myslitelů a citace jejich děl. Výjimkou jsou ta díla, která analyzovali pozdější filosofové, kde mohlo dojít ke zkreslení názorů předsokratiků, protože každý z nich může mít jiný postoj k tomu, jak chápat studia faktů, která se týkají předsokratiků.

Mým hlavním cílem je zmapovat reflexi náboženství předsokratovských myslitelů, což znamená jakýsi odraz myšlení, jak jednotliví myslitelé chápou systém představ a praktik k posvátným věcem a jejich náboženské chování.

Struktura mé práce je následující: v úvodní části představuji téma a strukturu mé práce. V druhé kapitole představuji předsokratovskou filosofii. Zaměřím se na to, kde a v jakém období nejstarší řečtí filosofové působili. Také shrnu obecně náboženské chování předsokratiků a jejich vztah k posvátnu. V další části se věnuji demytologizaci světa v milétské filosofii, kam patří Thalés, Anaximenés a Anaximandros. Ve čtvrté kapitole seznamuji s novým pojetím náboženství a duše v pythagoreismu. Patří sem Pythagoras ze Samu a pythagorovci, kteří prosluli založením náboženského spolku. V páté kapitole se věnuji kritice antropomorfního charakteru boha u Xenofana z Kolofónu a Hérakleita z Efesu. Dále v šesté kapitole vysvětluji svět podle Empedokla z Akragantu a Anaxagory z Klazomen. V další kapitole se zabývám atomistickým proudem, kde zmiňuji myslitele

Démokrita. Představuje psychologizující přístup k náboženství. V závěru shrnu veškeré poznatky, ke kterým jsem v mé práci došla. Uvedu citovanou literaturu, kterou jsem použila pro tvorbu mé práce.

Ve své snaze popsat předsokratovské názory filosofů na náboženství jsem limitována literaturou, kterou při psaní své práce používám, což znamená zejména: *Zlomky předsokratovských myslitelů*, *Presokratici od Edwarda Husseyho* a publikaci *Předsokratovští filosofové*, jejímiž autory jsou *Geoffrey Stephen Kirk*, *John Earl Raven* a *Malcolm Schofield*. Jsou to publikace, které jsou obecně považovány v českém jazyce za nejkompletnější stručný přehled předsokratovské filosofie. Dále mezi mé hlavní publikace, ze kterých v mé práci čerpám, patří: *Nejstarší řecká filosofie od Jana Patočky*, *Náboženství a ateismus ve starověku*, jehož autorem je *Aleksandr Petrovič Každan*, a poslední hlavní publikací je kniha, která nese název *Mezi mořem a nebem* od *Zdeňka Kratochvíla*. Dále čerpám z knihy *Paprotnyho. Stručné dějiny antické filosofie*, ve které se *Thorsten Paprotny* v mnoha názorech liší od ostatních autorů, které se tomuto tématu věnovali. S knihou bylo velmi těžké pracovat právě kvůli odlišným názorům autora. Další publikace jsem uvedla do citované literatury.

2. Obecně k předsokratovské filosofii

Než začnu mluvit o dalších kapitolách, do kterých jsem zařadila jednotlivé myslitele, kteří byli z mého subjektivního hlediska určitým způsobem důležití pro rozvoj náboženství v této době, chtěla bych něco říci obecně k předsokratovské filosofii. Právě nejstarší řecké filosofy nazýváme předsokratiky. Předsokratovská filosofie má počátky v šestém století před naším letopočtem a končí asi v polovině pátého století před naším letopočtem. Rozvíjí se v místech řeckých kolonií v Malé Asii, v jižní Itálii a na Sicílii. V této době došlo k velkému rozmachu mořeplavectví a obchodu. Právě mořeplavci a obchodníci často pochybovali o tradičních životních formách a náboženských představách. Hlavním tématem těchto filosofů byl rozvoj přírodní filosofie a z toho plynoucí řešení otázek týkající se přírody.¹ Od žádného filosofa se nám nedochovalo celé dílo, dochovaly se pouze písemná svědectví, přímé prameny, takzvané zlomky předsokratovských myslitelů. Převážně se dochovaly nepřímé prameny, což jsou díla pozdějších filosofů, kde mohlo dojít ke zkreslení názorů předsokratiků. Poněvadž každý mohl zastávat jiný postoj v tom, jak chápat studia faktů týkající se předsokratiků. Každý z nás může určité výroky těchto myslitelů chápat odlišně.²

Náboženský kult v řeckých městských státech měl společenský charakter. Za hřích bylo považováno například porušení rituální čistoty a očištění se od hříchů nezbavovalo pokání, ale jen magické úkony.³ Již v pátém století před naším letopočtem existoval snář, kde vzniklo zvláštní umění hádat podle ptáků, nebeských a atmosférických jevů z přinášených obětí a podobně. Věštcí hádali například podle letu ptáků na základě toho, z které strany pták letí, nebo co nese v pařátech.⁴

Náboženství patřilo a dodnes patří mezi hlavní témata filosofie. Ve starověkém Řecku se neshromažďovaly pouze údaje o rozličných náboženských kulturách, ale vznikaly zde první teorie, které pojednávaly o vzniku, původu a podstatě náboženství. Hlavním tématem bylo zkoumání náboženských představ o světě a člověku. Nejspíš to bylo způsobeno historicko-náboženskou situací své doby, ve které již mohla probíhat porovnání mezi orientálními náboženstvími a domácími řeckými kulty. Náboženství bylo hlavním tématem, protože na většinu otázek, na které se myslitelé snažili odpovídat, pojednávala mytologická vyprávění, kultovní obřady a náboženská mudrosloví. Každý měl možnost myslet si o bozích

---

¹ HEJNA, D., *Kapitoly z dějin filosofie I*. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2013. s. 17

² HEJNA, D., pozn. 1 s. 18

³ KAŽDAN, A. P., *Náboženství a ateismus ve starověku*. Praha: Orbis, 1960. s. 202

⁴ KAŽDAN, A. P., pozn. 3 s. 203

a náboženství cokoli. Někteří myslitelé kritizují lidové náboženské představy a snaží se odstranit antropomorfní podoby. Postupně se k božství přidává rozum, který ovládá řecké náboženství a nachází svůj výraz i v představě božství.⁵

Maloasijská Iónie byla kolébkou předsokratovského myšlení a domníváme se, že takřka všichni myslitelé, jež počítáme mezi předsokratiky, se v Iónii buď narodili, nebo z Iónie pocházeli.⁶ Během sedmého století se Iónové dobře seznámili se Skythy ze severu Černého moře. Zmiňují je zde, jelikož u nich máme doklady o existenci šamanských věr a praktik a v současnosti se zdá jisté, že některé doklady o pythagorejcích a jiných Řecích šestého století svědčí o tom, že přijali jisté šamanské tradice. Babylonská astronomie byla základem systematického pozorování nebeských těles pro rituální a věšební účely.⁷

---

⁵ HEJNA, D., *Náboženství a společnost*. Praha: Grada, 2010. s. 62

⁶ HUSSEY, E., *Presokratikci*. Praha: Petr Rezek, 1997. s. 14

⁷ HUSSEY, E., pozn. 6 s. 16

3. Demytologizace světa v iónské přírodní filosofii

V této kapitole bych se chtěla zmínit o milétské filosofii, která byla prvním proudem předsokratovské filosofie. Nazvala jsem ji demytologizací světa z toho důvodu, že zdrojem poznání již nejsou jen mýty. Kolébkou západního myšlení bylo pobřeží Malé Asie, kde se nachází dnešní Turecko. Jedná se o šesté století před naším letopočtem a patří sem Thalés, Anaximenés a Anaximandros, kteří pocházejí z města Milétos.⁸

A. P. Každan ve své knize vysvětluje, že již v této době vznikaly základy živelně materialistického světového názoru. Iónští filosofové vycházeli z představy o hmotném základu světa a věčné podstatě všeho. Jedni se domnívali, že touto podstatou všeho je voda, druzí za ni pokládali vzduch, další neomezené. V tomto světě, který je založen na hmotné prapříčině, není ovšem místo pro božského tvůrce. Stvoření je pak zbytečné, pokud příroda existuje věčně.⁹ Jejich hlavním úkolem bylo pochopení či vysvětlení jevů na co nejjednodušším základě. Milétané se snažili redukovat podstatu světa na jeden princip.¹⁰ Podle Milétanů nelze rozlišit mezi živým a neživým. Na základě jednoho základního principu, který je materiální povahy, lze vysvětlit svět a k tomuto vysvětlení vzniku světa je možné použít i další principy jako jsou bozi a duše.¹¹

Každý iónský myslitel zkoumá vše možné, zvláště zkušeností lecčeho v přírodě. Ve skutečnosti nám význam života ukazuje, jak je možno sledovat, jak něco vzniká, objevuje se, a jak se také uplatňuje.¹² Zdrojem poznání už nejsou jen mýty, náboženská uctivost neutrpí, naopak se osvobozuje od představ davu.¹³

Než začnu mluvit o každém iónském mysliteli zvlášť, chtěla bych zmínit to, jak se stavěli Milétané k teologii. V úryvcích, jež se zachovaly z děl iónských filosofů, nenajdeme přímé odmítnutí náboženství ani výsměch obřadům a mytologii.¹⁴ Pasáže z Aristotelovy Fyziky nám naznačují, že staří filosofové přírody zastávali názor o existenci jediného nesmrtelného božstva, jež ovládalo univerzum. Tato teologie se velmi podobá teologii Xenofanově. Můžeme se domýšlet, že argumenty, na nichž spočívaly, byly

---

⁸ HEJNA, D., pozn. 1 s. 19

⁹ KAŽDAN, A. P., pozn. 3 s. 214

¹⁰ ZAMAROVSKÝ, P., *Příběh antické filosofie*. Praha: České vysoké učení technické, 2005. s. 55

¹¹ ZAMAROVSKÝ, P., pozn. 10 s. 59

¹² KRATOCHVÍL, Z., *Mezi mořem a nebem*. Praha: Pavel Mervart, 2010. s. 171

¹³ KRATOCHVÍL, Z., pozn. 12 s. 172

¹⁴ KAŽDAN, A. P., pozn. 3 s. 215

podobné.¹⁵ „Domnívali se, že univerzum je ovládáno nejvyšším božstvem hodným toho jména, musí být nutně univerzem řádu, zákonité pravidelnosti a intelektuálně uspokojující konstrukce.“¹⁶ Všichni se snažili vysvětlit problém, jak je kosmos stvořen a jak je udržován v chodu, a to v souhlasu s pozorovanými skutečnostmi i s teologií. E. Hussey vysvětluje, že se Miléťané obraceli k Blízkému východu jako ke zdroji myšlenek a vědění.¹⁷ Domníváme se, že v Milétu působilo asi více filosofů, ale jaká jsou jejich jména nebo jaké jsou jejich nauky, nám tradice nedochovala.¹⁸ P. Zamarovský je toho názoru, že snahou íónských myslitelů bylo spíše formulování otázky po podstatě věcí, než pokusy o její odpověď. Snaha o redukci veškerenstva na jednu podstatu je nejdůslednější. Dnes tuto podstatu nazýváme monismus. Je třeba si uvědomit, že Miléťané přistupovali ke světu hýlozoisticky, což znamená, že veškerá hmota je živá. Hýlozoismus neuznává dělení na živé a neživé, ale vše chápe jako živé.¹⁹

Thalés z Milétu byl považován za prvního filosofa a patří na začátek procesu, který nazýváme demytologizací světa. Thalés si často pokládal otázku, co je jakousi příčinou podstatou všeho. Dle J. Patočky musel být Thalés člověk neobyčejný, svým okolím považovaný za vyššího člověka.²⁰

Thalés je přesvědčen, že „vše je plné bohů.“²¹ Aristotelés mu tento výrok připisuje, což nám ukazuje, že chápal všechny síly v přírodě jako stejně božské.²² Proč byl však Thalés toho názoru, že vše je plné bohů? Z. Kratochvíl se domnívá, že to bylo snad z toho důvodu, že někteří tvrdí, že duše je smíšená s vesmírem.²³ Některá svědectví dokazují, že Thalés je považován za náboženského myslitele. Ve světě jsou podle Thaléta daimoni. Co si pod tímto slovem máme představit a co si pod tímto slovem představoval právě Thalés? V této době byl daimon chápán jako synonymum pro boha. Thalés nevyklučuje náboženské ani animistické prožívání skutečnosti, jelikož jde o věc jak nečekanou tak důležitou.²⁴

---

¹⁵ HUSSEY, E., pozn. 6 s. 29

¹⁶ HUSSEY, E., pozn. 6 s. 30

¹⁷ HUSSEY, E., pozn. 6 s. 45

¹⁸ ZAMAROVSKÝ, P., pozn. 10 s. 55

¹⁹ ZAMAROVSKÝ, P., pozn. 10 s. 58

²⁰ PATOČKA, J., *Nejstarší řecká filosofie*. Praha: Vyšehrad, spol. s. r. o., 1996, s. 36

²¹ SVOBODA, K., (ed.) *Zlomky předsokratovských myslitelů*. Praha : Nakladatelství Československé akademie věd Praha, 1962, s. 33 (zlomek A 22 z Aristotela)

²² HUSSEY, E., pozn. 6 s. 34

²³ KRATOCHVÍL, Z., pozn. 12 s. 207

²⁴ KRATOCHVÍL, Z., pozn. 12 s. 206

Věří, že původ je z vody, ze které vše vzniká, vše jednotlivé a omezené. Proč Thalés považoval za pralátku vodu? Je to z toho důvodu, že mrtvé věci vysychají? Je to tím, že vodu potřebujeme nutně k životu, abychom přežili? Život ani v podobě, která je strnulá, úplně nezaniká, což nám ukazuje v jeho pochopení magnetu. „*Thalés pravil, že má magnetovec duši, jelikož hýbá železem.*“²⁵ Magnet může mít jakousi duši, protože má schopnost pohybovat železem a duše je něco pohybujiícího.²⁶ U Thalétova postoje existuje jistá spojitost s nefilosofickým animismem. Magnetické kameny vypadají naprosto neživě a nemohou se samy hýbat ani měnit, nýbrž mohou pohnout jen určitým typem vnějších předmětů. Svět jako celek, podle Thaléta projevuje moc působit změnu a pohyb, která musí být pro svou trvalost, svůj rozsah a svou proměnlivost považována za božskou.²⁷ Thalés učinil závěr, že naprosto všechny věci jsou tak či onak živé a má tendenci pojímat svět jako celek, ať už je jeho struktura v jednotlivostech jakákoli.²⁸

Dalším milétským myslitelem byl Anaximandros. Pravděpodobně byl prvním filosofem, který upustil od božského výkladu vzniku života na zemi a kterého je velmi důležité zde zmínit. Byl vášnivý cestovatel a vidí svět, který je nemytologický. Byl považován za nejhlubšího filosofa Milét’anů.²⁹

„*Anaximandros prohlásil neomezené za počátek a základní prvek jsoucna; první zavedl toto jméno počátek. Říká pak, že to není ani voda, ani žádný z takzvaných živlů, nýbrž jakási jiná neomezená přirozenost, z níž vznikají všechny oblohy a světy v nich.*“³⁰ „*Anaximandros pravil, že neomezené obsahuje jedinou příčinu vznikání a zanikání všeho a že se z něho vyloučily oblohy a vůbec všechny světy počtem neomezené.*“³¹ Dokazují to i jeho argumenty, které se týkají nebeských těles. „*Nebeská tělesa vznikají jako ohnivý kruh, vyloučila se ze světového ohně a jsou obklopena vzduchem. Jsou tam průduchy, jakési průchody v podobě píšťaly, kterými se objevují nebeská tělesa. Proto také, ucpou-li se průduchy, nastává zatmění. A měsíc se objevuje jednou přibývající, po druhé ubývající podle ucpání neb uvolnění průchodu.*“³² Podle Anaximandra není v nebeských tělesech nic božského, protože Slunce, Měsíc i hvězdy vznikly roztříštěním ohnivé koule,

²⁵ SVOBODA, K., pozn. 21 s. 32 (zlomek A 16 z Aristotela)

²⁶ HUSSEY, E., pozn. 6 s. 33

²⁷ KIRK, G. S., RAVEN, J. E. a SCHOFIELD, M., *Předsókratovští filosofové*. Praha: Oikoymenh, 2004. s. 126

²⁸ KIRK, G. S., RAVEN, J. E. a SCHOFIELD, M., pozn. 27 s. 127

²⁹ PATOČKA, J., pozn. 20 s. 43

³⁰ SVOBODA, K., pozn. 21 s. 33 (zlomek A 9 a B 1 ze Simplikia)

³¹ SVOBODA, K., pozn. 21 s. 34 (zlomek A 10 z Pseudoplutarchových Stromateis)

³² SVOBODA, K., pozn. 21 s. 34 (zlomek A 11 z Hippolyta)

kteřá obklopovala vzduch nad Zemí.³³ Anaximandrova nauka oproti Thalétovi prokazuje pokrok. Chce zjistit co je základem všeho. Za počátek prohlásil bezmezno, též apeiron. Počátkem není voda, ani žádný jiný prvek, nýbrž jakási jiná přirozenost, která je bezmezná.³⁴ „A z čeho věci vznikají, do toho též zanikají podle nutnosti, neboť si za své bezpráví navzájem platí pokutu a trest podle určení času.“³⁵ Z neomezena se vydělují protiklady. Vydělování protikladů způsobí vznik i zánik. Jak jsem již zmiňovala, snaží se vysvětlit původ života na zemi a prvního člověka, aniž by je spojoval s nadpřirozenými činy božstva.³⁶ Věřil, že člověk se vyvinul z ryb, které je nosily tak dlouho, dokud si sami neuměli obstarat potravu.³⁷

Podle Aristotela Anaximandrovo pojetí božství může vypadat asi takto: božství je bezmezno, je trvalé, nesmrtelné, nestárnoucí a nehynoucí, které se proměňuje. Pravděpodobně Anaximandros uvažuje o božství v mnoha rozlišení. Bohy vidí jako jednotlivé světy, které jsou uspořádány přírodou. Jeho myšlení můžeme označit jako postupně se vyvíjející, které je evoluci otevřené.³⁸

„Tvrdil pak, že se zánik a mnohem dříve před ním vznik uskutečňují návratem všeho toho od neomezeného času.“³⁹ Čas chápe jako jméno božské moci, totiž neomezeného. Dle E. Husseye je základem Anaximandrova myšlení kontrast neomezeného a světových systémů.⁴⁰ A také tvrdí, že tato myšlenka se již objevuje v íránském náboženství, ale též u jiných řeckých autorů šestého století, jako například u Hérakleita, Solóna. E. Hussey kritizuje, že nevysvětlil, jak se v případě, že vše je řízeno božským zákonem, může vyskytnout byt' i jen lokální a dočasné „bezpráví“. Je jisté, že tento myslitel se zajímal o náboženské myšlenky íránských národů. Všechny tyto problémy lze shrnout do obecného problému: „*nakolik je božstvo totožné se světy, jež tvoří a jimž vládne, nakolik se od něj světy liší?*“⁴¹ Na tuto otázku se pokusil odpovědět právě milétský myslitel Anaximenes, o kterém se zmiňují později.

---

³³ KAŽDAN, A. P., pozn. 3 s. 215

³⁴ KRATOCHVÍL, Z., pozn. 12 s. 215

³⁵ SVOBODA, K., pozn. 21 s. 33 (zlomek A 9 a B 1 ze Simplikia)

³⁶ KRATOCHVÍL, Z., pozn. 12 s. 251

³⁷ SVOBODA, K., pozn. 21 s. 35

³⁸ KRATOCHVÍL, Z., pozn. 12 s. 264

³⁹ SVOBODA, K., pozn. 21 s. 34 (zlomek A 10 z Pseudoplutarchových Stromateis)

⁴⁰ HUSSEY, E., pozn. 6 s. 34

⁴¹ HUSSEY, E., pozn. 6 s. 39-42

Anaximandros vyznával víru, že existuje cosi nekonečného, co nemá počátek, je počátkem ostatních věcí a řídí všechno. Toto nekonečno je božské, protože je nesmrtelné a nezničitelné. Jak je však řízeno nekonečno, nám není jasné. Zdá se, že Anaximandros uplatnil na neurčito hlavní vlastnosti homérských bohů: nesmrtelnost a bezmeznou moc.⁴² „*Anaximandros pravil, že neomezené obsahuje jedinou příčinu vznikání a zanikání všeho a že se z něho vyloučily oblohy a vůbec všechny světy počtem neomezené.*“⁴³ Podle Theofrasta Anaximandros věřil v nekonečné světy. Tyto světy by se pak chovaly podobně jako nekonečné světy atomistů, neustále by vznikaly a zanikaly.⁴⁴ „*Nesčíslné oblohy prohlásil Anaximandros za bohy.*“⁴⁵ Aristotelés pochopil, že Anaximandrova změna v kosmu byla spjata s božstvím, silou života a pohybu, neurčita. Neurčitu byla vlastní schopnost se pohybovat, čímkoli a kamkoli.⁴⁶

Třetím filosofem mílétské školy, byl Anaximenés, žák Anaximandra. Byl jeho pokračovatelem a upravovatelem jeho nauk. Byl vášnivým pozorovatelem, jde v tradičních šlépějích, ale snaží se vše učinit jasnějším. Snaží se vše vysvětlovat podrobněji a najít vztah dvou různých věcí, které se v něčem podobají a dají se tedy přirovnávat. Snažil se sám najít způsob, jak se co dělá.⁴⁷

„*Anaximenés prohlásil vzduch za počátek jsoucna, neboť z něho vše vzniká do něho se zase rozkládá.*“⁴⁸ Za počátek považuje vzduch. Proč stanovil právě vzduch jako normální či základní formu látky?⁴⁹ Proč ho napadlo, že vzduch je bohem? Napadlo ho to snad kvůli tomu, že vzduch potřebujeme k tomu, abychom mohli dýchat? Je to tím, že dokud člověk dýchá, žije a bez vzduchu by život nebyl možný? Je to snad tím, že vzduch souvisí s dýcháním, který považujeme za hlavní zdroj života? Jsme i my a veškeré živé bytosti v podstatě pouze vzduchem? Proč je zrovna vzduch mnohem důležitější než voda, bez které také není náš život možný?

Vzduch je bezmezný, nekonečný a stále se pohybuje. Jako by mohl být vzduch bez jakéhokoli tvaru bohem a jako by neprovázela smrtelnost vše, co již vzniklo.⁵⁰

---

⁴² KIRK, G. S., RAVEN, J. E. a SCHOFIELD, M., pozn. 27 s. 151-152

⁴³ SVOBODA, K., pozn. 21 s. 34 (Zlomek A 10 z Pseudoplutarchových Stromateis)

⁴⁴ KIRK, G. S., RAVEN, J. E. a SCHOFIELD, M., pozn. 27 s. 165

⁴⁵ SVOBODA, K., pozn. 21 s. 34 (zlomek A 17 z Aetia)

⁴⁶ KIRK, G. S., RAVEN, J. E. a SCHOFIELD, M., pozn. 27 s. 165

⁴⁷ PATOČKA, J., pozn. 20 s. 54-55

⁴⁸ SVOBODA, K., pozn. 21 s. 36 (zlomek B 2 z Aetia)

⁴⁹ PATOČKA, J., pozn. 20 s. 55

⁵⁰ KIRK, G. S., RAVEN, J. E. a SCHOFIELD, M., pozn. 27 s. 193

Dle Aristotela Anaximenův prvotní vzduch byl božský, je tedy patrné, že i samotný Anaximenés musel povědět něco o bozích. „*Vzduch se liší ve své povaze řídkostí a hustotou: je-li zředován, stává se ohněm, a je-li zhušťován, stává se větrem, pak oblakem a ještě více vodou, potom zemí, potom kameny a ostatní vzniká z toho.*“⁵¹ Anaximenés nám odpovídá na otázku, kterou jsem již poznamenala u Anaximandra: „*E. Hussey pokládá otázku. Na kolik je božstvo totožné se světy, jež tvoří a jimž vládne, nakolik se od něj světy liší?*“⁵² E. Hussey je toho názoru, že Anaximenés byl přesvědčen, že ty obsahy světových systémů, které povstávají z neomezeného božstva, jsou z něj vytvářeny procesy zhušťování a zředování. Pomocí těchto zmiňovaných procesů se mohou proměnit zpět v neomezené či v sebe navzájem. Jeho výklad se odvíjel od zkušenosti a pozorování.⁵³

„*Anaximenés učil, že je vzduch bohem.*“ Vzduch je podle něj pralátkou i bohem, protože „*ze vzduchu vše vzniká, co jest, co bylo, co bude, bozi i božské věci a že ostatní vzniká z potomstva vzduchu.*“⁵⁴ Tím myslel i bozi i nadpřirozené věci, ostatní věci pak vznikají z potomků vzduchu. Vzduch je tedy to, co vládne celému vesmíru, udržuje jej pohromadě a sděluje mu pravidelný životní pohyb.⁵⁵ Božstvo existuje ve formě vzduchu, protože živočichové k životu potřebují nutně dýchat. Božský vzduch je příznakem toho, že nejcharakterističtější vlastností vládnoucího božstva bylo pro Milétany to, že bylo živé a také je možné, že mohlo být zdrojem pohybu. Bohové vznikli ze základní pralátky, kterou volí právě vzduch, protože je látkou proti vodě neurčitější, o sobě beztvárovou. I přesto, že se však domníval, že ze vzduchu vše vzniklo, viděl ve vzduchu onu živou hmotu, podmínku života, ze které se život udržuje. Stejně tak jako dýchání, dech, nebo duše.⁵⁶ G. S. Kirk, J. E. Raven a M. Schofield to vykládají asi takto: bohové, kteří jsou součástí našeho světa, sami pocházejí ze vzduchu. Tento vzduch nás neustále obklopuje a je ve vlastním smyslu božský. Pokud tomu tak opravdu je, Anaximenés by mohl být považován za předchůdce Xenofanovy a Hérakleitovy kritiky bohů tradičního náboženství.⁵⁷

„*Ze vzduchu vše vzniká a do něho se zase rozkládá. Jako naše duše, praví jsouc vzduchem nám vládne, tak dech a vzduch objímá celý svět.*“⁵⁸ E. Hussey vyzdvihuje,

⁵¹ SVOBODA, K., pozn. 21 s. 36 (zlomek A 5 ze Simplikia)

⁵² HUSSEY, E., pozn. 6 s. 42

⁵³ HUSSEY, E., pozn. 6 s. 42

⁵⁴ SVOBODA, K., pozn. 21 s. 36 (zlomek A 7 z Hippolyta)

⁵⁵ PATOČKA, J., pozn. 20 s. 58

⁵⁶ HUSSEY, E., pozn. 6 s. 43

⁵⁷ KIRK, G. S., RAVEN, J. E. a SCHOFIELD, M., pozn. 27 s. 194

⁵⁸ SVOBODA, K., pozn. 21 s. 36 (zlomek B 2 z Aetia)

že Anaximenés pravděpodobně činil analogii mezi rolí boha ve světě a rolí duše v těle s tím, že jednotlivé duše jsou odloučené kusy božské látky, které se možná mohou do ní po smrti vrátit.⁵⁹ Souvislost duše jako dechu patří k životu. Dech, život a duše jsou, dá se říci synonyma, a právě silou vzduchu je také duše. Objevuje se zde animistická koncepce duše, která nás drží pohromadě, je jednotou pohybů a proměn života. Podobně jako u Thaléta a Anaximandra setkáváme také náboženská témata u Anaximena.⁶⁰ Sdílel společně s Thalétem domněnku, že látka je živá.⁶¹

G. S. Kirk, J. E. Raven a M. Schofield zdůrazňují, že se nám nedochovaly žádné doklady o tom, že by Anaximenés přímo popíral existenci božstva. Anaximenés je posledním velkým milétským myslitelem, který navazoval na Anaximandra, ale pravděpodobně také na Thaléta.⁶²

---

⁵⁹ HUSSEY, E., pozn. 6 s. 76

⁶⁰ KRATOCHVÍL, Z., pozn. 12 s. 302

⁶¹ KIRK, G. S., RAVEN, J. E. a SCHOFIELD, M., pozn. 27 s. 187

⁶² KIRK, G. S., RAVEN, J. E. a SCHOFIELD, M., pozn. 27 s 208

4. Nové pojetí náboženství a duše v pythagoreismu

Koncem šestého století před naším letopočtem se rozvinul italský proud filosofického myšlení. Toto pojmenování vzniklo, jelikož střediskem rozvoje řecké kultury se stávají kolonie takzvaného Velkého Řecka, což je jižní Itálie a Sicílie, které byly domovem mysterijních kultů týkající se smrti a uctívání božstev.⁶³ Koncem tohoto století se začaly vyvíjet nové formy náboženské morálky a představy o božstvu. Nové myšlení se obohatilo a přichází s úplně něčím novým, kdy si lze pozemskými skutky zasloužit posmrtnou blaženost. „*Poznáš, že lidé sami si působí své strasti.*“⁶⁴ Záleží jen na nás, jak se budeme chovat. Pokud se budeme chovat tak, jak máme, zasloužíme si posmrtnou blaženost.⁶⁵ Myšlení, které se rozvíjí v jižní Itálii, bylo od počátku svou povahou velmi odlišné od filosofie Milét'anů. Zatímco Milét'any naváděla intelektuální zvědavost a nespokojenost se starými mytologickými výklady, snaha o systematický fyzikální výklad přírodních fenoménů, byl impuls, z něhož vyrůstalo pythagorejství, náboženské povahy.⁶⁶

Mezi další formy náboženství patřilo učení pythagorovců, kde za zakladatele je považován Pythagoras ze Samu.⁶⁷ Jasně je, že v jižní Itálii, a nikoli v Iónii se zrodil jeden z nejvýznačnějších prvků moderního chápání filosofie.⁶⁸ Jeho učení se nám zachovalo v dobře zaznamenaných zápisech jeho žáků.⁶⁹

Nejnámější je u Pythagora nauka o duši, která byla základem jeho učení. „*Lidská duše je nesmrtelná a při zániku těla vstupuje do živočicha, který se po každé rodí. A když projde všemi suchozemskými, mořskými i okřídlenými zvířaty, vstupuje opět do rodičího se lidského těla toto její obcházení se děje po tři tisíce let.*“⁷⁰ Nauka o duši a víra v jsoucnost duše byla již známa i homérovskému náboženství. Pythagorovské učení se liší tím, že duše se svou podstatou liší od těla. Tělo je chápáno jako pozemské a vše, co je spojeno se zemí, je pomíjející a nečisté, protože vzduch zemi obklopující není čistý, ale je špinavý a škodlivý. Znovuzrození u pythagorovců je břemenem spočívající na člověku.⁷¹ Každá duše probíhá všemi živými bytostmi, v určitý čas, podle určitého rytmu, a dle přesného zákona. Duše se skládá z éteru a je přinejmenším z části nesmrtelná. Tíhne k božství, to je

⁶³ KIRK, G. S., RAVEN, J. E. a SCHOFIELD, M., pozn. 27 s 277

⁶⁴ SVOBODA, K., pozn. 21 s. 41 (Gellius VII 2, 12)

⁶⁵ HEJNA, D., pozn. 5 s. 67

⁶⁶ KIRK, G. S., RAVEN, J. E. a SCHOFIELD, M., pozn. 27 s 277

⁶⁷ HEJNA, D., pozn. 5 s. 66

⁶⁸ KIRK, G. S., RAVEN, J. E. a SCHOFIELD, M., pozn. 27 s 301

⁶⁹ KIRK, G. S., RAVEN, J. E. a SCHOFIELD, M., pozn. 27 s 281

⁷⁰ SVOBODA, K., pozn. 21 s. 39 (zlomek A 4 z Herodota)

⁷¹ KAŽDAN, A. P., pozn. 3 s. 209

Slunce, Měsíc a jiné nebeské bytosti přebývající daleko od pozemského soužení. Každá duše však splynout s božstvím nemůže, splynout může jen ta duše, která projde všemi třemi pozemskými životy a nezhřeší. Pokud tomu tak není, je duše odsouzena k novým zrozením v jiných tělech. Podle pythagorovců se to odvíjí hlavně od chování lidí v minulém životě. Utrpení si podle pythagorovců způsobujeme svými vlastními činy. Pokud se budeme chovat tak jak máme, budeme čistí a dobří, nepostihne nás žádné utrpení.⁷² „*Kráčejte jednou mimo a slyše, jak psíka kdos týrá, lítost prý nad tím měl, toto pak slovo mu děl: „Ustaň a nebij ho již!“ Vždyť mého to přítele duše, kterou jsem rozeznal hned, sotva jsem uslyšel hlas.*“⁷³ Pythagoras se kriticky díval se svými následovníky na náboženské obřady, odmítal krvavé oběti. Důležité je, že filosofii pojal jako náboženskou moc a náboženství chápal filosoficky. Podobně jako Xenofanés je politizujícím filosofem. Co se týká nauky o převtělování, uvádí se v souvislost s cyklem světa, s jeho pravidelným rytmem.⁷⁴

Právě na rituální čistotě a zdokonalování mravů byla založena takzvaná eleusinská mystéria, což byly tajné kulty, kam byli připouštěni pouze zasvěcenci. Eleusinská mystéria byla původně zemědělskými slavnostmi zasvěcenými bohyni Démétře, která byla uctívána ve městě Eleusině poblíž Athén. Obřad, jímž eleusinští přivolávali bohatou úrodu, byla dramaturgizace báje o Démétře. Postupně tento zemědělský svátek dostává nový obsah a účast na mystériích se stává hlavním prostředkem k opatření posmrtné blaženosti. Ten, kdo měl štěstí spatřit tajemství Démétrina, bude šťasten v posmrtném životě. Zasvěcenci museli přinášet oběti a potom museli přihlížet na podívanou ukazující posmrtné trápení hříšníků. Při tomto divadle vyšlehávalo oslňující světlo, nebo se ozýval hluk podobající se burácení hromu. Ti, co byli zasvěcováni, někdy omdlávali, neboť nemohli snést všechny efekty, které byly s velkou pečlivostí připravené.⁷⁵ Tato mystéria byla chápána jako pojem mravní čistoty s čistotou rituální. Ti, co se dopustili nějakého zločinu, nebyli na účast slavnosti připuštěni. Jenže právě účast na slavnosti byla příjizka k posmrtné blaženosti.⁷⁶

Pythagoras učil eschatologii, která obsahovala následující body, které nám shrnul G. S. Kirk, J. E. Raven a M. Schofield. Za první, po smrti se duše stává předmětem božského soudu. Za druhé, špatné lidi očekává za své špatné skutky v podsvětí trest a za třetí, pro dobré lidi je připraven lepší osud, poněvadž se mohou dostat na ostrov blažených. Na ostrov

---

⁷² HEJNA, D., pozn. 5 s. 67

⁷³ SVOBODA, K., pozn. 21 s. 39 (Xenofanés, zlomek B 7 z Diogena)

⁷⁴ PATOČKA, J., pozn. 20 s. 93

⁷⁵ KAŽDAN, A. P., pozn. 3 s. 210-211

⁷⁶ HEJNA, D., pozn. 5 s. 34

blažených se dostanou pouze v tom případě, pokud se ovšem dokázali držet stranou špatnosti i na onom světě a během následující inkarnace na tomto světě.⁷⁷ Pokud duše hřeší, je trestána a očišťována dalším utrpením v horších inkarnacích. Duše se musí pohybovat mimo tělo co nejdále.⁷⁸

O Pythagorovi se nám také zachovala legenda, která je pro nás velmi zajímavá. Legenda vypráví o jeho sestupu do podsvětí a návratu na zemi. Z toho důvodu se považoval za poloboha s nadpřirozenými schopnostmi. Legenda vypráví o tom, že se Pythagoras při sestupu do podsvětí setkal s duší Homérovou, která byla zavěšena na stromě a obklopena hady, a s duší Hésiodovou přivázanou ke kůlu.⁷⁹ Empedoklés soudil, že si Pythagoras pamatoval, co se stalo před deseti či dvaceti generacemi. Dokonce tvrdil, že byl jedním z hrdinů bránících bájnou Tróju.⁸⁰ Úkolem člověka podle Pythagora bylo ctít božské, krotit své vášně a vážit si všech bližních. Zemětřesení považoval za signál setkání všech mrtvých v podsvětí. Kov, když zazní, ukazuje hlas božské moci, která je v něm uzavřena. Usiluje o vnitřní duševní řád, který je spřízněný s božstvím. Najdeme ho v číselných poměrech struktury vesmíru a slyšitelný v hudbě.⁸¹ P. Zamarovský nás seznámil s dochovanou zprávou, která tvrdí, že se objevil v týž den a v tutéž hodinu na dvou místech, v Metapontu a v Krotónu. Můžeme se jen pouze domnívat, zda tomu tak doopravdy bylo, nebo to jen prohlašoval.⁸² Pythagoras měl velký vliv na ostatní myslitele. Platón si ho cenil jako učitele životního stylu, obdivoval ho Démokritos, ale také sklídl kritiku u Xenofana a u Aristotela. Pohrdal jím i Hérakleitos, který ho považoval za velkého znalce, podvodníka postrádající moudrost.⁸³

Velmi významný byl u pythagorejců náboženský řád tzv. Pythagorovský spolek, který sám Pythagoras založil. Tento spolek byl zároveň školou. Škola, měla přinést do obcí uspořádanost a rozkvět, nacházela se v Krotónu v jižní Itálii. Život těchto lidí se podobal klášternímu životu se společným majetkem a bohoslužbou. Vyžadovala přísnou disciplínu s péčí o čistotu. Ten, kdo měl zájem do této školy vstoupit, musel žít skromně, střídmě a musel slíbit, že neublíží žádnému zvířeti, které nenapadá člověka. Každý večer zpytuje své svědomí a najde chyby, kterých se dopustil. Být součástí tohoto spolku znamenalo

---

⁷⁷ KIRK, G. S., RAVEN, J. E. a SCHOFIELD, M., pozn. 27 s. 309

⁷⁸ HUSSEY, E., pozn. 6 s. 86

⁷⁹ HEJNA, D., pozn. 5 s. 66

⁸⁰ ZAMAROVSKÝ, P., pozn. 10 s. 70

⁸¹ MACHOVEC, D., *Dějiny antické filosofie*. Jinočany: H&H, 1993. S. 14

⁸² ZAMAROVSKÝ, P., pozn. 10 s. 62

⁸³ ZAMAROVSKÝ, P., pozn. 10 s. 76

dodržování určitých pravidel. Jedním z těchto pravidel bylo nejíst některé potraviny jako např. maso, boby, vejce, fazole. Také byl přísný zákaz dotýkat se mrtvých a držet celibát.⁸⁴ „*Aristotelés praví, že Pythagoras nařizoval, abychom se zdržovali bobů, nezdvihali, co upadlo, nedotýkali se bílého kohouta, nedotýkali se ryb, poněvadž jsou posvátné, nelámali chléb, podávali sůl.*“⁸⁵

„*Jísti však boby je stejné jak jísti rodičů hlavy.*“⁸⁶ P. Zamarovský vysvětluje pravidlo týkající se zákazu požívání bobů. Bylo to pravidlo podivné, ale důvody se domníváme, že byly pravděpodobně magické. Boby byly považovány za rostlinu chthonickou, což byla rostlina podsvětní. Nejspíš je tato tradice převzata od Egyptanů, kteří užívali boby při čarování, kdy se prý proměňovaly v krev. Z bobů údajně vystupují duše na měsíc a žijí v jeho paprscích, dokud jim není určeno sestoupit na Zem k novému vtělení. A však máme i jiné vysvětlení, které nám praví, že zákaz jíst boby pramenil z jejich podobnosti s ledvinami, nebo varlaty.⁸⁷

V Pythagorově spolku byla udržována tajemná posvátná atmosféra. Pythagoras s oblibou přednášel v noci, oděn v hávu z bílé vlny a využíval i různé světelné efekty. Studenti této školy byli rozdělení do dvou skupin. První skupinou byli učenci, kteří studovali tajné nauky a to především astronomii a lékařství. Nazývali se mathematikoi a byli nuceni své poznatky tajit po dobu nejméně pěti let. Druhou skupinu tvořili studenti, kteří se nazývali akúsmatikoi, též posluchači. Tyto studenti se zabývali mystikou a numerologií.⁸⁸ Dle J. Patočky se akúsmatikové drželi hlavně jeho stránky nábožensko-rituální a jejich povinností nevyjádřených slovy, nýbrž udržovali posvátnou tradici mistrových výroků, tajemných otázek a odpovědí. Matematikové měli zájem hlavně o vědeckou činnost.⁸⁹

Pythagorejské praktiky jsou velmi zvláštní, jak je přesnost a pravidelnost, s níž tu je život řízen do podrobností od ranního probuzení až do večerního uléhání, kde je předepsáno pravidelné zaměstnání, dále pravidla, jak bychom se měli chovat v různých životních případech, jak vést hovor, jak jíst a jak se oblékat.⁹⁰ „*Byl pak i jiný druh výroků, jako nepřekračovat oheň nožem, neotrhávat věnec, nejíst srdce, nesadat na mírku, nevracet*

---

⁸⁴ HEJNA, D., pozn. 5 s. 67

⁸⁵ SVOBODA, K., pozn. 21 s. 40 (zlomek 58 C 3 z Diogena)

⁸⁶ SVOBODA, K., pozn. 21 s. 41 (Klemens, Stromateis III 3)

⁸⁷ ZAMAROVSKÝ, P., pozn. 10 s. 63

⁸⁸ ZAMAROVSKÝ, P., pozn. 10 s. 65

⁸⁹ PATOČKA, J., pozn. 20 s. 90

⁹⁰ PATOČKA, J., pozn. 20 s. 93

*se při odchodu z domu, nechodit po silnicích, netrpět vlaštovky v domě, pomáhat nosiči při nakládání břemene, ne však při sundávání, nenosit v prstenech obrazy bohů, ulévat bohům u ucha číše, nejíst, co není dovoleno, tj. zárodek, mládě.*⁹¹ Pythagorovské učení ukazuje na velmi silnou pověřčivost. Radili například nevracet se při odchodu z domu a jiné další pověry. Duhu vysvětlovali jako sluneční zář. Pro jiné přírodní jevy měli nábožensko-fantastické vysvětlení, jako například o zemětřesení tvrdili, že je to jakási schůzka mrtvých z podsvětí.⁹²

V otázkách kultu musela existovat značná podobnost mezi zvyky pythagorejskými a zvyky popisovanými jako orfické. I když je orfický rituál považován za nejasný, můžeme přesto říci, že jméno Orfeus bylo od pátého století spojováno s budováním různých obřadů. Ony zahrnovaly zasvěcení do mysterií líčících hrůzy podsvětí, a jejichž účelem bylo zabezpečit zasvěcencům lepší život nejen před smrtí, ale i po smrti. Například existuje posvátný příběh, který pojednává o tom, že je bezbožné pro kohokoli, kdo má účast na obřadech, aby se nechal pohřbít ve vlněném oděvu. Tyto zvyky jsou zvány orfické, ale ve skutečnosti jsou egyptské a pythagorejské.⁹³

Pythagoras nebyl jediný, kdo působil v italském proudu. Patřili sem také jeho žáci, kteří tvořili součást nábožensko-filosofického proudu. Nevyznávali víru v tradiční olympské božstvo. Vycházeli z orfismu a některými rysy připomínala víra hinduismus. Jejich náboženství bylo tajné a zůstalo do značné míry tajné až dodnes. Kladli důraz na magii, mystiku, oběti, na podivné rituály, příkazy a zákazy. Velkým pokrokem bylo, že pythagorovci mezi sebe přijímali i ženy. Zvláště ty ženy, které byly vzdělané ve filosofii, literatuře i v praktických činnostech, byly v Řecku velmi ceněny. Stejně tak, jako u jiných náboženských společenství, hrály i u pythagorovců roli mocenské zájmy.⁹⁴

---

⁹¹ SVOBODA, K., pozn. 21 s. 40 (zlomek 58 C 6 z Porfyria)

⁹² MACHOVEC, D., pozn. 80 s. 14

⁹³ KIRK, G. S., RAVEN, J. E. a SCHOFIELD, M., pozn. 27 s. 288

⁹⁴ ZAMAROVSKÝ, P., pozn. 10 s. 64

5. Kritika antropomorfního charakteru božství

V této kapitole bych se chtěla zmínit o dvou myslitelích, kteří se nějakým způsobem podílí na kritice antropomorfního charakteru boha. Tím je Hérakleitos z Efesu a Xenofanés z Kolofónu.

Dle P. Zamarovského je náboženská tematika u Hérakleita nejen hojnější, ale patří k hlavnímu tématu jeho zájmu. Zdědil hodnost krále obětníka mystérií bohyně Déméter. Jednalo se o čestnou kněžskou funkci, které se nakonec vzdal. Byl povznesený nad obyčejné smrtelníky. Jeho styl vyjadřování se zdá nesrozumitelný. Jeho styl psaní by se hodil spíše pro věštce, proroky, či mudrce z Východu nebo básníky, než pro filosofa.⁹⁵ E. Hussey je přesvědčen, že Hérakleitos se při svém chování snaží objasnit každou věc podle její přirozenosti a ukazuje, jak to s ní je.⁹⁶ Prazáklad všech věcí vidí oheň. Všechny lidské zákony, které existují, jsou dány jedním zákonem a to božským. Pokud tento zákon dodržujeme, zahrnujeme i mluvení s pochopením.⁹⁷ U Hérakleita nalézáme panteismus, který je přesvědčen, že všechno tvoří jeden celek, který je božské povahy.⁹⁸

Dle interpretace E. Husseyho zaujímá Hérakleitos kritický postoj k základním předpokladům Milétánů. Hérakleitos je stejného tvrzení spolu s nimi a Xenofanem, že univerzu vládne jediné všemocné božstvo.⁹⁹ Prvně se v dějinách teoretického myšlení vyhláší věčnost kosmu – světového řádu věcí a jeho nezávislost na bozích i lidech.¹⁰⁰ Souhlasil s Anaximenem a Xenofanem v tom, že co se týká veškerenstva, je veškerenstvo jednotou. Skutečnost je podle Hérakleita do jisté míry schovaná. Ve svých zlomcích spojuje vědění s bohem a zdůrazňuje propast mezi bohem a člověkem.¹⁰¹

*„Tento svět, týž pro všechny, nestvořil žádný z bohů ani z lidí, ale vždy byl, jest a bude věčně živým ohněm, rozněcujícím se podle míry a hasnoucím podle míry.“*¹⁰² Je přívržencem názoru o plné vnitřní soběstačnosti světa, kde oheň je symbolem božského rozumu.¹⁰³

„V noci chodícím, mágům, bakschům, bakchantkám, mystům, hrozí Hérakleitos posmrtným trestem, věští jim oheň, neboť zasvěcování v mystérie, běžné u lidí,

⁹⁵ ZAMAROVSKÝ, P., pozn. 10 s. 87-89

⁹⁶ HUSSEY, E., pozn. 6 s. 50

⁹⁷ HUSSEY, E., pozn. 6 s. 57

⁹⁸ KIRK, G. S., RAVEN, J. E. a SCHOFIELD, M., pozn. 27 s. 245

⁹⁹ HUSSEY, E., pozn. 6 s. 51

¹⁰⁰ ZAMAROVSKÝ, P., pozn. 10 s. 97

¹⁰¹ HUSSEY, E., pozn. 6 s. 52

¹⁰² SVOBODA, K., pozn. 21 s. 57 (zlomek B 30 z Klementa a Plutarcha)

¹⁰³ HEJNA, D., pozn. 5 s. 74

je bezbožné.¹⁰⁴ Byl přesvědčen, že mystéria uznávaná mezi lidmi se slaví nesprávným, bezbožným způsobem. Pokud by se mystéria slavila správným, náležitým způsobem, nemusela by být naprosto bezcenná. Rituály by mohly mít pozitivní hodnotu, protože nepřímo vedou lidi k porozumění logu.¹⁰⁵ Na základě toho považoval Hérakleitos Pythagora za praotce podvodů, proto jsou lidská mystéria čímsi nesvatým a veškeré očisty nesmyslné, stejně tak vnějškové chápání věcí věčných a božských. Všichni, kdo klamou, čeká je trest, Diké je uchvátí a poslední pravdě neuniknou.¹⁰⁶

Hérakleitos posuzuje pověrečné náboženské představy řeckých lidí. Nevěří na věštecké sny, zesměšňuje antropomorfismus a modlářství soudobného olympského náboženství.¹⁰⁷ „*Marně se očisťují tím, že se poskvrňují krví, tak jako by se někdo, vstoupě do bláta, omýval blátem, zdál by se šíleným, kdyby ho někdo z lidí upozoroval při takovém počínání. A oni se modlí k těmto sochám, jako kdyby někdo rozmlouval s domy nevěda, kdo jsou bozi a herové.*“¹⁰⁸ Vysmívá se zbožňování různých předmětů, jako jsou sochy a zavrhuje očistné obřady. Kult mrtvých mu také připadá směšný, jelikož mrtvoly jsou méněcenné než hnůj.¹⁰⁹ Neboť jak praví ve svém výroku, „*mrtvoly se mají spíše vyhazovat nežli hnůj.*“¹¹⁰ Pokud se zamyslíme nad tím, co chtěl doopravdy říct, je tedy to, že tělo má být po smrti vyhozeno spíše nežli hnůj. G. S. Kirk, J. E. Raven a M. Schofiel to vysvětlují asi takto, ve skutečnosti chtěl poukázat na to, že ne všechny duše mohou stejně úspěšně překonat smrt, kterou se proměňují ve vodu. To znamená, že přestávají být dušemi, jež jsou ve své podstatě ohnivé.¹¹¹ Hérakleitos vidí duši jako výpar z tělesných šťáv, hlavně asi z krve. Duše má zodpovědnost za pohyb a ovládání těla, za inteligenci, a že je nejlepší suchá. Suchá duše je nejmoudřejší. Praví, že muž, který je opilý, se nechává vést nedospělým hochem, potácí se a nevidí, kam jde, neboť má vlhkou duši.¹¹² Opilci mají duši ubohou, protože vlhká duše narušuje rozvahu a mysl.¹¹³ „*Člověk si za noci rozdělává světlo, ježto mu vyhasl zrak; živý se ve spánku dotýká mrtvého, a bdí-li, dotýká se spícího.*“¹¹⁴ Věřil, že ve spánku se člověk dotýká smrti, oheň, duše člověka hoří slabým plamenem a je téměř vyhaslý, a proto se spící

¹⁰⁴ SVOBODA, K., pozn. 21 s. 61 (zlomek B 14 z Klementa)

¹⁰⁵ KIRK, G. S., RAVEN, J. E. a SCHOFIELD, M., pozn. 27 s. 271

¹⁰⁶ PATOČKA, J., pozn. 20 s. 167

¹⁰⁷ HEJNA, D., pozn. 5 s. 74

¹⁰⁸ SVOBODA, K., pozn. 21 s. 61 (zlomek B 5 z Órigena a Aristokrita)

¹⁰⁹ HEJNA, D., pozn. 5 s. 74

¹¹⁰ SVOBODA, K., pozn. 21 s. 62

¹¹¹ KIRK, G. S., RAVEN, J. E. a SCHOFIELD, M., pozn. 27 s. 263

¹¹² PATOČKA, J., pozn. 20 s. 162

¹¹³ HEJNA, D., pozn. 5 s. 29

¹¹⁴ SVOBODA, K., pozn. 21 s. 55 (zlomek B 26 z Klementa)

člověk v mnoha ohledech podobá mrtvému. Spánek je tedy chápán jako stav mezi bdělým životem a smrtí.¹¹⁵

Vše má podle Hérakleita jediný smysl, který nazývá božským, protože všemu vládne, je věčný, stále živý. „*Také kárá toho, kdo řekl: Kéž mezi bohy a kéž mezi lidmi by zanikly sváry! Neboť by nebylo harmonie, nebýt vysokého a nízkého, ani živočichů bez samice a samce, kteří jsou protivami.*“¹¹⁶ J. Patočka je přesvědčen, že kdyby se tak stalo podle Homéra, svět by zanikl. Proto by podle Hérakleita Homér zasloužil potrestat a být bičován.¹¹⁷

Známe jeho výrok, který nám říká, „*vládce, jehož je věštírna v Delfách, ani nemluví, ani neskrývá, nýbrž naznačuje.*“¹¹⁸ Jak si máme tento výrok vyložit? Dle J. Patočky se nám snažil vysvětlit, že věštby jsou smysl, ale i protismysl. Což znamená, že věštby lze interpretovat dvojím způsobem, doplnit o opak. Pokud chceme dojít k pravdě, je nutné interpretovat a uhádnout hádanku, vyložit smysl věštby.¹¹⁹

„*Bozi i lidé ctí ty, kdo padnout ve válce.*“¹²⁰ G. S. Kirk, J. E. Raven a M. Schofield poznamenali, že rozvinul pasáž týkající se smrti duše z Hésioda, kdy některé duše smrt přežívají a stávají se daimony. Objevuje se zde nové porovnání s těmi, kdo zemřou na nemoc, a s těmi, kdo zemřou v boji. Byl přesvědčen, že pokud někdo zemře právě v bitvě, je jeho duše mnohem čistší. Jak mohou být duše těch, kdo zemřou v bitvě čistší, než ty duše patřící lidem, kteří zemřou na nemoc? Je to velmi zvláštní myšlenka. G. S. Kirk, J. E. Raven a M. Schofield odpovídají, že by to mohlo být z toho důvodu, že duše nemocných jsou zvlhlé a neaktivní a že jejich nositelé se nacházejí v polovědomém stavu podobajícím se spánku. Protože naopak ti kdo padnou v bitvě, zemřeli na základě ctnosti, statečnosti a odvahy. Duše těch, kdo jsou zabiti v boji, jsou z větší části ohnivé, zatímco duše nemocných ztrácejí poslední zbytek ohnivosti a stávají se zcela vodnatými.¹²¹ „*Boj je otcem všeho i králem všeho a jedny učinil bohy, druhé lidmi, jedny udělal otroky, druhé svobodnými.*“¹²² Boj je

---

¹¹⁵ KIRK, G. S., RAVEN, J. E. a SCHOFIELD, M., pozn. 27 s. 206

¹¹⁶ SVOBODA, K., pozn. 21 s. 54 (zlomek A 22 z Aristotela)

¹¹⁷ PATOČKA, J., pozn. 20 s. 158

¹¹⁸ SVOBODA, K., pozn. 21 s. 62 (zlomek B 93 z Plutarcha)

¹¹⁹ PATOČKA, J., pozn. 20 s. 172

¹²⁰ SVOBODA, K., pozn. 21 s. 54 (zlomek B 24 z Klementa)

¹²¹ KIRK, G. S., RAVEN, J. E. a SCHOFIELD, M., pozn. 27 s. 268-269

¹²² SVOBODA, K., pozn. 21 s. 54 (zlomek B 53 z Hippolyta)

zodpovědný za postavení lidí, za posmrtný úděl, neboť smrt v bitvě by mohla z některých lidí učinit bohy.¹²³

Úryvkem „*bůh je den i noc, zima i léto, boj i mír, nasycení i hlas; mění se, tak jako oheň, smísí-li se s kadidly, bývá nazýván podle vůně každého z nich*“¹²⁴ G. S. Kirk, J. E. Raven a M. Schofield jsou toho názoru, že Hérakleitos nejspíš v návaznosti na Xenofana chápal „boha“ jako by byl nějaký celkový souhrn věcí. Je zde zdůrazňována převaha boha nad člověkem.¹²⁵ Bůh je moudrý, odlišný od všeho ostatního. Moudrost je jeho hlavní vlastností. To nám ukazuje, že v rozvíjení moudrosti se člověk stává podobným Bohu, pak i jeho částí. Bůh zajišťuje jednotu v době proměn. Dle E. Husseye se nám podle tohoto zlomku snaží naznačit, že bůh je něčím živým a inteligentním. Bůh je jednota protikladů a nemá žádnou konečnou existenci.¹²⁶ Zdá se, že Hérakleitos pojímal boha tak, jako by byl nějakým, pravděpodobně blíže nevymezeným způsobem imanentní věcem. Hérakleitův postoj pojetí božstva nebyl tak výslovně materialistický, ale jeho náboženský postoj byl sotva tradičnější než postoj Milétanů, neboť nesloučil boha s potřebou kultu a uctívání.¹²⁷

Jakou má tedy bůh podobu? Na tuto otázku odpovídá Herákleitos, že vypadá jako oheň.¹²⁸ Boha nelze s něčím reálným ztotožnit. Bůh je to moudré, vše tvořící. Bůh je smysl, bůh dává smysl.¹²⁹ „*Nejmoudřejší z lidí se bude zdát proti bohu opicí v moudrosti a kráse i ve všem ostatním.*“¹³⁰ Říká, že i nejkrásnější člověk je vůči bohu jako opice vůči člověku, proto vše je pro boha krásné a spravedlivé, zatímco pro lidi však nikoliv, jednou se jeví tak a podruhé jinak. Lidé pokládají jedno za spravedlivé druhé za nespravedlivé. Rozmanitá božstva jsou stránky boží působnosti, které odděluje náš konečný rozum.¹³¹ „*Jedno, jež jediné je moudré, nechce i chce být zváno Diem.*“¹³² Poukazuje na způsob myšlení člověka a boha, který je odlišný a způsob božského vidění je s lidským uvažováním

---

¹²³ KIRK, G. S., RAVEN, J. E. a SCHOFIELD, M., pozn. 27 s. 250

¹²⁴ SVOBODA, K., pozn. 21 s. 62 (zlomek B 67 z Hippolyta)

¹²⁵ KIRK, G. S., RAVEN, J. E. a SCHOFIELD, M., pozn. 27 s. 245

¹²⁶ HUSSEY, E., pozn. 6 s. 66

¹²⁷ KIRK, G. S., RAVEN, J. E. a SCHOFIELD, M., pozn. 27 s. 246

¹²⁸ HUSSEY, E., pozn. 6 s. 66

¹²⁹ HEJNA, D., pozn. 5 s. 74

¹³⁰ SVOBODA, K., pozn. 21 s. 61 (zlomek B 83 z Platóna)

¹³¹ KAŽDAN, A. P., pozn. 3 s. 217

¹³² SVOBODA, K., pozn. 21 s. 62 (zlomek B 32 z Klementa)

nesouměřitelný.¹³³ Podle J. Patočky se zdá jisté, že božské není vázáno na podmínky konečné existence. Zdá se, že i na tom nejskromnějším místě jsou bohové.¹³⁴

Dalším představitelem podílejícím se na kritice antropomorfního charakteru boha byl Xenofanés z Kolofónu. Narodil se ještě za Anaximandrova života a působil jako velmi významný kritik tradičního řeckého náboženství. Byl prvním filosofem, který se pokusil o filosofování zcela nezávislé na mýtu. Pro svou osvícenskou kritiku antropomorfního charakteru řeckých náboženských představ byl řazen mezi první ateisty, jelikož neuznával bohy lidového náboženství. Xenofanova teologie je něčím naprosto novým. Opírá se o jisté všeobecné zásady, jaké jsou rozumné či náležité vlastnosti boha.¹³⁵ Xenofanés nás zajímá právě po stránce svého poměru k teologickým otázkám. Věnoval se básnictví. Ve svých zlomcích sám sebe popisuje jako někoho, kdo je směšný a sporný. Jeho hlavním úkolem bylo zatlačit Homéra a Hésioda a stát se mluvčím nového náboženského směru místo nich. Měl kritické povědomí zdravého lidského rozumu. Tento nezná nic mystického a má odpor ke všemu nesrozumitelnému. Odstraňuje to, co je určitě nepravděpodobné a nerozumné. Xenofanés není nepraktickým a nepodnikavým intelektuálem. Ukazuje se jako člověk odvážný, odhodlaný a důsledný.¹³⁶ Procestoval mnoho řeckých měst a usadil se ve městě v Eleji. Vysmíval se Homérovi a tvrdil o něm, že se jedná o člověka podivného ideálu, protože zastával velmi nízký názor o bozích.¹³⁷ Řídil se vlastní zkušeností a svým poznáním na cestách. V té době, kdy utíkal z Kolofónu před Peršany, poznal různost života, kultur a mravů, které mají rozlišné chápání boha, mají jiné mravy a tradice.¹³⁸ Nešlo mu o podání uceleného výkladu přírodního světa, ale jeho zájem směřoval bezpochyby k teologii.¹³⁹ Jeho výpady nasměrované proti homérské teologii musely mít bezpochyby velký vliv jak na obyčejné lidi, kteří slyšeli jeho básně, tak i na jiné myslitele.¹⁴⁰

„Xenofanés zcela zavrhl věštění.“¹⁴¹ Vysmíval se Pythagorovi za jeho představy o stěhování duší.¹⁴² Za božská znamení považoval některé přírodní jevy, kterým je i duha. Je jediný starý myslitel, o němž je doloženo, že neuznával orákulu a proroctví. Což nám ukazuje,

---

¹³³ HEJNA, D., pozn. 5 s. 74

¹³⁴ PATOČKA, J., pozn. 20

¹³⁵ HEJNA, D., pozn. 5 s. 69

¹³⁶ PATOČKA, J., pozn. 20 s. 70

¹³⁷ ZAMAROVSKÝ, P., pozn. 10 s. 105-106

¹³⁸ HEJNA, D., pozn. 1 s. 40

¹³⁹ KIRK, G. S., RAVEN, J. E. a SCHOFIELD, M., pozn. 27 s. 215

¹⁴⁰ KIRK, G. S., RAVEN, J. E. a SCHOFIELD, M., pozn. 27 s. 216

¹⁴¹ SVOBODA, K., pozn. 21 s. 48 (zlomek A 52 z Cicerona)

¹⁴² KAŽDAN, A. P., pozn. 3 s. 216

že byl tento myslitel na svou dobu vskutku osvíceným.¹⁴³ Byl člověk neobyčejného sebevědomí.¹⁴⁴ Stejně jako Anaximandros neuznával božskost nebeských těles ani přírodních jevů. Na základě toho postavil učení o jejich přirozené podstatě.¹⁴⁵ Útočil na homérskou mytologii, asi i proto, že charakter bohů v ní je nemravný. Podle D. Machovce se zde objevují počátky jakési negativní teologie. Jedná se o učení, ve kterém máme možnost poznat, jaký bůh není, avšak nikoli, jaký je. Xenofanés ztotožnil jsoucno s bohem. Při čtení zlomků s jeho výroky o bozích, nelze usuzovat, že by on sám nevěřil ve více bohů. Jeho výroky považujeme za kritické výtky současného náboženství.¹⁴⁶ „*Xenofanés pravil, že jsou stejně bezbožní ti, kdo říkají, že bozi vznikli, jako ti, kdo říkají, že zemřeli; neboť v obojím případě se děje, že někdy bozi nejsou.*“¹⁴⁷

Velmi významný se stal jeho názor na tehdejší antropomorfní božstva. „*Aithiopové svým bohům nos tupý a černou pleť přičkli, Thrákové svým oči modré a vlasy dávají rusé. Kdyby však volí a lvi a koně též dostali ruce anebo uměli kreslit i vyrábět tak jako lidé, koně by podobné koňům a volí podobné volům kreslili podoby bohů a právě taková těla jejich by robili, jakou i sami postavu mají.*“ „*Než lidé myslí o bozích, že rodí se, lidské že mají šaty a hlas i postavu lidskou.*“¹⁴⁸ Na základě tohoto výroku se můžeme domnívat, že byl přesvědčen, že představy o bozích si lidé vytvořili k svému vlastnímu obrazu. Každá národnost dává bohům osobité fyzické rysy. Také tento antropomorfismus Xenofanés nalézá i u svého národa.¹⁴⁹ Vysmíval se bájím o zrození a smrti bohů. „*Jsou-li to bohové, neoplakávejte je! Jsou-li to lidé, nepřinášejte jim oběti!*“¹⁵⁰ Připouštěl si existenci boha lišícího se od smrtelníků rozumem. Bůh nezasahuje do lidských záležitostí, a proto je nemožné poznat, jaký je. I kdyby někdo náhodou vyslovil o bohu správný úsudek, nemohl by tuto pravdu dokázat.¹⁵¹ Jelikož každý má svou představu boha, na základě své bohaté představivosti, jak je toho sám schopen. Podle Xenofana náboženství Homéra a Hésioda není dost politické, nesměruje dostatečně k onomu mužnému ideálu, který má do obce přivést zákonitý pořádek. V očích Xenofanových jsou Homér a Hésiodos spolutvůrci nenáviděného tyranství. Tehdy se objevuje nový pohled na zákonnost jako pořádek věcí, společenství

---

¹⁴³ PATOČKA, J., pozn. 20 s. 79

¹⁴⁴ PATOČKA, J., pozn. 20 s. 72

¹⁴⁵ PATOČKA, J., pozn. 20 s. 78

¹⁴⁶ MACHOVEC, D., pozn. 80 s. 25

¹⁴⁷ SVOBODA, K., pozn. 21 s. 48 (zlomek A 12 z Aristotela)

¹⁴⁸ SVOBODA, K., pozn. 21 s. 46 (zlomek B 16, B 15 a B 14 z Klementa)

¹⁴⁹ HEJNA, D., pozn. 5 s. 70

¹⁵⁰ KAŽDAN, A. P., pozn. 3 s. 216

¹⁵¹ HEJNA, D., pozn. 5 s. 73

i božstev. Objevuje se nová zbožnost, nový pohled na božstva. Xenofanés není bezbožníkem. Snahou je přivést zbožnost k účtě. Pro lidský život již není určující minulost, božské zjevení na počátku, ale nyní bychom měli hledat pravdu a žít přítomností.¹⁵² „*Všechno to bohům v básních svých Homér a Hésiod přiřkli, všechno to, cokoli zdá se být u lidí hříchem a hanbou, krást i cizoložit a navzájem podvádět sebe.*“¹⁵³ Snaží se kriticky poukázat na to, že antropomorfismus homérovského náboženství sahá příliš daleko, že se bohům přisuzují i negativní vlastnosti jako jsou tělesné vady a nectnosti. Ukazoval to na příkladu s bohem kovářství Hefaistosem. O něm se tvrdí, že kulhá a ostatní bozi se mu posmívají. Olympští bohové se chovají nemravně a působí na lidi špatným příkladem. Homér i Hésiodos bohům připisují to, co je lidem největší urážkou, tou je krádež, smilstvo, podvádění.¹⁵⁴

Kritizoval mýtus a náboženskou víru z toho důvodu, že ji chápal jako překážku rozumového poznání.¹⁵⁵ „*Žádný nespatriil člověk a žádný nebude vědět o bozích přesného nic a o všem, co vykládám tuto. Byť snad i náhodou vyřkl, co zcela je zdařilé, přece sám o tom vpravdě neví a na všem spočívá zdání.*“¹⁵⁶ Chtěl poukázat na to, že se můžeme pouze domnívat o podstatě bohů, ale nemáme určité vědění. Můžeme obdivovat jeho sílu protestu proti mytickým fantaziím.¹⁵⁷ E. Hussey podotkl, že Xenofanés přinesl hlubší pesimismus, který tvrdí, že žádný člověk nikdy neviděl a nebude nikdy nikdo, kdo zná přesnou pravdu o bozích a o všem ostatním, o čem hovoří. I kdyby mluvil úplnou pravdu, stejně o tom sám neví, neboť vše je zastřeno zdáním. Poukazuje na skutečnost, která je lidem skryta neproniknutelnou clonou zdání.¹⁵⁸

Jak by měl podle Xenofana vypadat bůh? „*Praví, že je podstata boha kulová, nikterak nepodobná člověku, že bůh celý vidí a celý slyší, avšak nedýchá a že je zcela duchem, nerozumností a že je věčný.*“¹⁵⁹ Říká, že bůh by měl být kosmického charakteru, protože ho potřebujeme k ochraně svornosti a práva. Nevypadá jako člověk, nemá lidské myšlenky, nýbrž je to bůh vesměrného zákonitého života sám celý živý a chápající. „*Jeden je bůh mezi bohy a lidmi největší, který smrtelníkům ni tělem ni myslí podoben není. Celý on vidí a celý též myslí a celý též slyší, na témže místě stále on zůstává, aniž se pohne;* „*nijak mu nesluší,*

---

¹⁵² PATOČKA, J., pozn. 20 s. 73

¹⁵³ SVOBODA, K., pozn. 21 s. 46 (zlomek B 11 ze Sexta)

¹⁵⁴ HEJNA, D., pozn. 5 s. 71

¹⁵⁵ HEJNA, D., pozn. 5 s. 70

¹⁵⁶ SVOBODA, K., pozn. 21 s. 47 (zlomek B 34 ze Sexta a Plutarcha)

¹⁵⁷ HEJNA, D., pozn. 5 s. 70

¹⁵⁸ HUSSEY, E., pozn. 6 s. 51

¹⁵⁹ SVOBODA, K., pozn. 21 s. 48 (zlomek A 1 z Diogena)

*aby snad přecházel tam nebo onam. Beze vši námahy všechno on koná myšlenkou ducha.*¹⁶⁰ Bůh zůstává na stejném místě bez pohybu. Nehybnost je o něco jinak chápána, než u Aristotela, je jakýmsi aspektem vševlády. Má tělo, které je nehybné, a to ze zajímavého důvodu, protože pohyb je zbytečný. Nesluší se, aby se bůh pohyboval. Bůh otřásá všemi věcmi na základě účinné vůle.¹⁶¹ „*Bůh je věčný, jeden, veskrze sobě podobný ohraničený, kulové podoby a všemi částmi vnímající.*“¹⁶² Boha pojmenoval slovem „Sfairos“, jehož význam je jakási koule. Tohoto kulatého boha nejspíš ztotožnil s všeobjímající nebeskou sférou, tedy i s celým vesmírem.¹⁶³ Bůh je jen jeden, je věčný, je všude přítomný a má kulovitou podobu. Je jen jeden, právě z toho důvodu, který jsem již zmiňovala, protože jeden bůh nemůže vládnout jinému a právě tento bůh je ztotožněn s celým vesmírem.¹⁶⁴ G. S. Kirk, J. E. Raven a M. Schofield zastávají stanovisko, že k tomuto velmi zvláštnímu popisu Xenofanés pravděpodobně dospěl tak, že obrátil naruby vlastnosti homérského boha.¹⁶⁵

*„Xenofanés vykládá o bozích, že není u nich nadvlády, neboť se nesluší, aby byl některý z bohů podřízen.“*¹⁶⁶ Podle Xenofana nemůže jeden bůh vládnout nad ostatními, neboť se to protíví božskému zákonu. Není možné, aby bozi měli pány.¹⁶⁷ Existuje pouze jedno, mnohost je zdánlivá a i když může pozorování kosmu poskytnout zobecnění a úsudky o božích plánech, jejich pravdivé poznání je možno mít pouze přímým stykem s boží myslí.¹⁶⁸

Proti uctívání více bohů staví Xenofanes filosoficky velmi vlivnou myšlenku božské dokonalosti. Z ní pak utváří pojem jedinečnosti a tím pádem nemůže mít bůh vedle sebe někoho, kdo je stejně velký jako on sám. To, co je nejdokonalejší může být pouze jedno. Jeho hlavním přínosem je monoteismus, který se v řeckém světě objevuje poprvé. Z těch zlomků, které se nám dochovaly, není jasné, zda má na mysli teismus, kdy Bůh stojí nad světem a ovládá ho. Nebo mu jde snad o myšlenku panteismu? Domníváme se, že to bude to druhé, jelikož vidí božství jako světu imanentní, což znamená, že vše je bohem a bůh je vším.¹⁶⁹ Argumentem, že bůh je jen jeden, největší mezi bohy a lidmi se snažil ukázat, že hierarchie

---

¹⁶⁰ SVOBODA, K., pozn. 21 s. 46 (zlomek B 23,24,26 a 25 z Klementa, Sexta a Simplikia)

¹⁶¹ KIRK, G. S., RAVEN, J. E. a SCHOFIELD, M., pozn. 27 s. 219

¹⁶² SVOBODA, K., pozn. 21 s. 49 (zlomek A 33 z Hippolyta)

¹⁶³ ZAMAROVSKÝ, P., pozn. 10 s. 106

¹⁶⁴ KIRK, G. S., RAVEN, J. E. a SCHOFIELD, M., pozn. 27 s. 221

¹⁶⁵ KIRK, G. S., RAVEN, J. E. a SCHOFIELD, M., pozn. 27 s. 220

¹⁶⁶ SVOBODA, K., pozn. 21 s. 48 (zlomek A 32 z Pseudoplutarchových Stromateis)

¹⁶⁷ HUSSEY, E., pozn. 6 s. 27

¹⁶⁸ HUSSEY, E., pozn. 6 s. 52

¹⁶⁹ HEJNA, D., pozn. 5 s. 73

bohů není logicky možná. Xenofanés totiž zmiňoval bohy i na jiných místech.¹⁷⁰ Xenofanův bůh byl chápán jako popření homérských božských vlastností, což znamená, že není podobný člověku.¹⁷¹

Aristotelés si zjevně nedokázal představit, co se skrývalo za Xenofanovou představou jednoho nehybného boha. Podle Aristotela Xenofanés nic nevysvětlil. Tyto Aristotelovy rozpaky ukazují, že Xenofanés nepředložil logické zdůvodnění svých teologických názorů, které ve skutečnosti snad nesahaly o mnoho dále než ty zlomky, které se nám dochovaly k tomuto tématu.¹⁷²

---

¹⁷⁰ KIRK, G. S., RAVEN, J. E. a SCHOFIELD, M., pozn. 27 s. 218-219

¹⁷¹ PATOČKA, J., pozn. 20 s. 73

¹⁷² KIRK, G. S., RAVEN, J. E. a SCHOFIELD, M., pozn. 27 s. 220

6. Pojetí světa u Empedokla a Anaxagory

V pátém století před naším letopočtem působí dva významní myslitelé. Empedoklés a Anaxagorás. Zastávali názor, že pravé bytí nemůže ani vznikat, ani zanikat. Byli přesvědčeni, že pokud pozorujeme ve světě nějaké změny, jedná se pouze o klamné zdání.¹⁷³ V učení poeleatské filosofie nalézáme myšlenky, které dále rozvinuli atomisté. Jejich myšlenky daly základ celé moderní přírodovědě.¹⁷⁴

Do elejské školy řadíme myslitele jako je Parmenidés, který je jejím zakladatelem. Patří sem také Xenofanés, Zenón Elejský a Melissos. Elejská škola vznikla koncem šestého století před naším letopočtem na západním pobřeží jižní Itálie.¹⁷⁵

Empedoklés z Akragantu žil neklidný, ctižádnostivý, pestrý a nepohodlný život. Jeho úspěchy mu přinesly slávu, ale také zklamání.¹⁷⁶ Nevíme, jak se přesně k tomuto mysliteli postavit, jelikož se dosud nikomu nepodařilo uvést v soulad všechny jeho výroky a názory. Měl nezkrotnou fantazii zpracovávající příliš mnoho myšlenek najednou. Ne všechny myšlenky však dovede do logického konce. Tvrdí se, že má podobnou schopnost jako Pythagoras, že dovedl vyvolat vzpomínku na kterýkoli z předchozích životů. Proto byl považován za vyšší bytost než obyčejný člověk. Jeho názorová a filosofická výchova se odvíjela pod vlivem sicilských názorů náboženských, například uctívání zemřelých hrdinů. Věnoval se medicíně, jenž byla provázena slibující pomocí proti zlým silám přírody a také dokonce křížením mrtvých. Tělo léčil z velké části duší. Vydával se za daimóna pobývajícího na zemi, poněvadž si má odpykat vraždu či křivou přísahu. Pohled zvláštní božské bytosti daimóna se vyznačuje proti lidskému čistotou, která nemá otupenou vzpomínku a průhled k poslednímu základu věcí. Složitě se snažil převést na jednoduché, odvozené na základní, přechodné a nahodilé na trvalé a věčné, nepodléhající náhodným určenostem.¹⁷⁷ Působil jako věštec.¹⁷⁸

„Nejprve poslyš, které jsou čtyři kořeny všeho, zářivý Zeus a Héra, jež přináší život, a Hádés, konečně Nestis, lidské jež prameny slzami živí.“¹⁷⁹ Své hojné znalosti vložil Empedoklés do dvou básní. První básní je Kaharmoi – Očištění a druhou básní je Peri fyseós

---

¹⁷³ HEJNA, D., pozn. 5 s. 48

¹⁷⁴ ZAMAROVSKÝ, P., pozn. 10 s. 127

¹⁷⁵ KRATOCHVÍL, Z., pozn. 12 s. 105

¹⁷⁶ PATOČKA, J., pozn. 20 s. 197

¹⁷⁷ PATOČKA, J., pozn. 20 s. 202

¹⁷⁸ PAPROTNY, T., *Stručné dějiny antické filosofie*. Praha: Portál, 2005, s. 38

¹⁷⁹ SVOBODA, K., pozn. 21 s. 85-86 (zlomek B 6 z Aetia a Sexta)

– O přírodě, z nichž se nám zachovaly jen některé zlomky. Dle D. Machovce jsou pro nás nejcennější zlomky určující počátky světa, které najdeme v básni „O přírodě.“ Empedoklés čtyři hlavní kořeny všeho označil Zeus, Héra, Néstis a Hádés, nebo slunce, obloha, moře (Néstis byla sicilská bohyně moře) a země. Názvy čtyř základních živlů jsou: oheň, vzduch, voda a země.¹⁸⁰ J. Patočka je toho názoru, že dosud nebylo docíleno shody v otázce, které živly značí Zeus, Héra a Hádés.¹⁸¹ „Nelze však božstvo přiblížit očím, by v dosahu bylo, ani rukama nelze je uchopit, kudy přes hlavní cesta přemluvy lidem vždy vpadá do jejich mysli.“¹⁸² G. S. Kirk, J. E. Raven a M. Schofield jsou přesvědčeni, že jeho diskuze o čtyřech živlech a o složení a funkcích lidského těla jsou v Empedokleově básni ryze filosofické. Tím, že čtyři hlavní živly světa pojmenoval jmény bohů, chce zřejmě naznačit, co je zdravého na tradičních představách o božství. Zároveň usiluje o to, aby jim připsal nespécifikované síly a vlastnosti, jež je činí hodny posvátné úcty.¹⁸³

Božské je jedno vytvořené láskou, jindy je to mnoho, které je nepřátelsky naladěno prostřednictvím moci sváru.¹⁸⁴ Božské je podle něj považováno za vládnoucí a nesmrtelné.¹⁸⁵ „Empedoklés praví, že Lásky a Svár nabývají střídavě moci, že Lásky všechno sjednocuje, tím ničí svět Sváru a tvoří z něho Sfairos, Svár pak znovu živly rozlučuje a tvoří tento svět. Je tvůrcem a původcem vzniku všech věcí zhoubný Svár a původkyní odchodu věcí ze světa, jejich přeměny a navrácení do jednoho světa je Lásky.“¹⁸⁶ Přichází s novými prvky a to s Láskou a Svárem, které jsou věčné. Pokud vše ovládá Lásky, všechny prvky v kosmu pronikají a utvářejí kulovité božstvo. Lásky a svár vytvářejí základ všech věcí. Věci zanikají, pokud převládne Svár, rozpadnou se. Pokud převládá lásky, věci vznikají.¹⁸⁷

Pokud pronikne víra v nesmrtelnost duše, znamená to zbožnění člověka. Tehdy, kdy duše opustí tělo, náleží k rodu bohů. Bohové jsou podle tohoto myslitele dlouho žijící.¹⁸⁸ „Bohyně duše odívá v šat zcela podivný z masa.“¹⁸⁹ Byl stoupencem pythagorejských představ

---

¹⁸⁰ MACHVOEC, D., pozn. 80 s. 33

¹⁸¹ PATOČKA, J., pozn. 20 s. 205

¹⁸² SVOBODA, K., pozn. 21 s. 99 (zlomek B 133 z Klementa)

¹⁸³ KIRK, G. S., RAVEN, J. E. a SCHOFIELD, M., pozn. 27 s. 371

¹⁸⁴ PAPROTNY, T., pozn. 179 s. 38

¹⁸⁵ PATOČKA, J., pozn. 20 s. 197

¹⁸⁶ SVOBODA, K., pozn. 21 s. 101 (zlomek A 52 ze Simplikia)

¹⁸⁷ HUSSEY, E., pozn. 6 s. 161

¹⁸⁸ PATOČKA, J., pozn. 20 s. 197

¹⁸⁹ SVOBODA, K., pozn. 21 s. s. 81 (zlomek B 126 z Plutarcha a Porfyria)

o převtělování. Naše těla jsou podle Empedokla jakési oděvy duše, též tělesné schránky, či dokonce hroby duše.¹⁹⁰

„Vždyť jsem byl kdysi již hochem a dívkou, keřem i ptákem, rybou též němou, z moře se skokem vymršťující.“ Věřil tedy v převtělování duší, sám byl přesvědčen, že už kdysi žil v jiném těle jako chlapec, děvče, nebo pták, či rostlina.¹⁹¹

*„Blažen je ten, kdo poklad si získal myšlenek božských, ubohý je však ten, kdo má o bozích temný jen dohad.“*¹⁹² Dle Empedoklea mezi šťastné lidi patřili ti, kdo získali pochopení božských poznatků a osvojili si jeho nauku. Pokud byl někdo, kdo tuto pravdu nerozpoznal, považoval ho za nešťastného.¹⁹³

Stejně tak jako demokraté, k nimž se Empedoklés hlásil, přijal starší nábožensky podložený orientální dualismus těla a duše, čímž je orfismus. Empedoklés ho bere od pythagorců. Jeho orfismus nacházíme ve zlomcích jeho básně. Báseň nese název „Katharmoi – Očištění“. Každá hřešící duše člověka se musí očistit. Sám Empedoklés se domníval, že on očištěnou již prošel. Jak jsem již zmiňovala, svůj život považoval za život vyšší, život jakéhosi boha nemajícího lidských utrpení. Považoval ho za zcela nezničitelný. Je známá legenda, podle níž se Empedoklés vrhl do kráteru Etny na Sicílii, jen aby dokázal svou božskou přirozenost.¹⁹⁴ Přál si, aby si lidé mysleli, že se jako nesmrtelný vrátil mezi bohy.¹⁹⁵ Přejímaný orfismus byl přijatelnou ideologií demokratických intelektuálů ať už to bylo ve městě Krotónu, nebo v Akragantu. Dle D. Machovce je možno doložit, že právě z orfismu Pythagorova vzkvétaly názory Empedokleovy a i důsledky orfického náboženství (vegetariánství i zákaz požívání bobů).¹⁹⁶

*„Jestliže v poblouzení kdos poskvrní údy své vraždou, jestliže hověje sváru kdos vydá přísahu křivou z oněch démonů, kterým se dlouhého dostalo žití, po třicet tisíc let oni musí blouditi stranou od blažených a přitom se roditi průběhem času v rozličných smrtelných tvarech, jež střídají života cesty. Patřím k nim nyní i já, jsa od boha zahrán a bloudě, ježto jsem běsnému sváru kdys věřil.“*¹⁹⁷ V hlavní části básně Empedoklés učí, že byl podobně

¹⁹⁰ MACHOVEC, D., pozn. 80 s. 36

¹⁹¹ SVOBODA, K., pozn. 21 s. 81 (zlomek B 117 z Diogena a Hippolyta)

¹⁹² SVOBODA, K., pozn. 21 s. 99 (zlomek B 132 z Klementa)

¹⁹³ PAPROTNY, T., pozn. 179 s. 39

¹⁹⁴ HEJNA, D., pozn. 1 s. 50-51

¹⁹⁵ ZAMAROVSKÝ, P., pozn. 10 s. 128

¹⁹⁶ MACHOVEC, D., pozn. 80 s. 37

¹⁹⁷ SVOBODA, K., pozn. 21 s. 80 (zlomek B 115 z Hippolyta)

jako jiní božští duchové odsouzen k smrtelnému údělu, ale že božství lze znovu dosáhnout po uplynutí cyklu převtělování.¹⁹⁸ „Protože těžkými hříchy jste stále zmateni v duši, nezavíte již nikdy své srdce žalostných strastí.“¹⁹⁹ K tomu přidal vysvětlení hříchu, kvůli kterému on i ostatní upadli v nemilost, a rituálních praktik, které jsou nutné k čistému náboženství. Hřích je spojen s důvěrou v šílený Svár a okružní putování všemi živly. Vypadá to, že Empedoklés také nejspíš čerpá z eschatologie pythagorejského mysterijního náboženství.²⁰⁰ „Vlastního syna, jenž změnil svou podobu, pozvedne otec hloupý, zařízne, přitom se modlí; váhavě druzí mají se k oběti toho, jenž nařiká. Neslyší otec křiku, zabije syna a vystrojí hostinu hroznou. Stejně uchopí otce zas syn a děti svou matku, vyrvou jim z těla život a jedí vlastní své maso.“²⁰¹ Empedoklés považuje krvavé oběti a požívání masa za největší hříchy. Věřil v zákon přirozenosti, kdy je vyhlášený zákaz zabíjení živých bytostí. Zmiňuje, že pokud zabijíme němé zvíře, možná ve skutečnosti vraždíme svého převtěleného přítele, syna či otce, což bychom určitě nechtěli.²⁰²

Další myslitel podílející se na racionalistickém vidění světa byl Anaxagoras z Klazomen. Zastával názor, že vše se dá vysvětlit pomocí rozumu. Snažil se nahradit náboženské výpovědi vědeckými.²⁰³ S velkou pravděpodobností napsal pouze jedinou knihu. Jiné tituly, které mu byly přisuzovány, jsou považovány za nespolehlivé prameny. Téměř jistě nejsou pravé, pokud ovšem vůbec někdy existovaly.²⁰⁴

Byl dualistou. Jeho dualismus se věnuje dualismu mysli a látky.²⁰⁵ Anaxagoras se zajímal o astronomické a meteorologické otázky. Zachovala se historka, že předpověděl pád velkého meteoritu dopadnuvšího u Aigospotamoi v roce 467 před Kristem.²⁰⁶ Je teoretikem a pozorovatelem. Zajímal se o nemoci, dědičnost, původ živočišného tepla a jak se živí lidský zárodek. Zajímal se velmi o biologické věci. Dle J. Patočky nemá Anaxagoras vždy jasné vysvětlení, i přes to je zřejmé, že v určitých věcech je nejen dále než Empedoklés, nýbrž dokonce dále než celá atomistika. Přinesl nové období v duchu osvícenském. Jde o období ryzího rozumu bez náboženských a mýtických příměšků. Snažil se odhalit staré představy a nesnažil se jim přizpůsobovat. Domníváme se, že Anaxagoras byl

¹⁹⁸ KIRK, G. S., RAVEN, J. E. a SCHOFIELD, M., pozn. 27 s. 405

¹⁹⁹ SVOBODA, K., pozn. 21 s. 82 (zlomek B 145 z Klementa)

²⁰⁰ KIRK, G. S., RAVEN, J. E. a SCHOFIELD, M., pozn. 27 s. 406-409

²⁰¹ SVOBODA, K., pozn. 21 s. 83 (zlomek B 137 ze Sexta)

²⁰² KIRK, G. S., RAVEN, J. E. a SCHOFIELD, M., pozn. 27 s. 412

²⁰³ HEJNA, D., pozn. 5 s. 75

²⁰⁴ KIRK, G. S., RAVEN, J. E. a SCHOFIELD, M., pozn. 27 s. 457

²⁰⁵ KIRK, G. S., RAVEN, J. E. a SCHOFIELD, M., pozn. 27 s. 469

²⁰⁶ KIRK, G. S., RAVEN, J. E. a SCHOFIELD, M., pozn. 27 s. 489

prvním myslitelem zabývající se otázkou o původu lidské vzdělanosti.²⁰⁷ Jeho kosmologie je velmi podobná Anaximandrově.

„*Slunce, měsíc a všechny hvězdy jsou rozžhavené kameny uchvácené otáčením etheru.*“²⁰⁸ Dle jeho názoru ve vesmíru nejsou bohové, ani zázraky, ani věštby. A tak například slunce nenazývá bohem Heliem, ale pokoušel se o přírodovědecký výklad jeho existence. Proč by mělo být slunce bohem Heliem, když máme přístupnější vysvětlení rozumem. Že slunce je kus kamene, který se odštěpil od Země.²⁰⁹ Kosmos je vytvořen jakousi rotací způsobující vyčlenění protikladů.²¹⁰ Rozum je nejspíš potomkem mílétských božstev, je všemocný a vševědoucí a řídí vesmír podle plánu. Rozum vládne všemu. Učinil tak Boha rozumem a svět jeho myšlením. Vyhnul se nesnadným dvojznačným Hérakleitovým a mohl přijmout eleatský princip. Ten praví, že cokoli je, je předmětem myšlení, a naopak.²¹¹ Podobně jako Empedoklés věřil v tezi, že to, co je, nemůže vzniknout ani zaniknout.²¹²

Domníváme se, že patří mezi první filosofy, kteří byli vystaveni takzvanému asébeckému procesu. Znamenalo to, že byl nařknut z bezbožnosti a nějakým způsobem byl postižen za své názory. Jaký byl důvod, proč byl potrestán? Co bylo tou příčinou? Bylo to právě to tvrzení, že slunce je velká skála zářící žářem.²¹³ K tomuto názoru dospěl po nálezů velkého kamenného meteoritu, který při svém pádu jasně zářil.²¹⁴ V té době to bylo nepřístupné tvrzení. Za svůj ateismus byl vykázán z Athén.²¹⁵ Urážel božské, které se týkalo státního kultu a tedy státu. Odklon od zbožnosti, zvaný „asebeia“ od slova sebas = ústa, stud, vznešenost, znamenala hanobení posvátných základů obce, státu až zradě.²¹⁶

P. Zamarovský podotknul, že svým způsobem se u Anaxagora objevuje deismus. Podle tohoto teologického směru bůh stvořil svět, pak ustoupil do pozadí a do jeho vývoje už dále nezasahuje. Nůs svět uspořádal, ale nestáhl se zcela do pozadí. Opustil pouze svět

---

²⁰⁷ PATOČKA, J., pozn. 20 s. 237-238

²⁰⁸ SVOBODA, K., pozn. 21 s. 111 (zlomek A 42 z Hippolyta)

²⁰⁹ HEJNA, D., pozn. 5 s. 75

²¹⁰ HUSSEY, E., pozn. 6 s. 165

²¹¹ HUSSEY, E., pozn. 6 s. 169

²¹² HUSSEY, E., pozn. 6 s. 159

²¹³ HEJNA, D., pozn. 5 s. 75

²¹⁴ ZAMAROVSKÝ, P., pozn. 10 s. 134

²¹⁵ HEJNA, D., pozn. 5 s. 75

²¹⁶ MACHOVEC, D., pozn. 80 s. 46

anorganický, v živých tvorech ale působí nadále. Dodnes je deismus velmi populární mezi vědci. Není v rozporu s fyzikálním vysvětlením světa a vědou.²¹⁷

*„A co má duši, i větší i menší bytosti, nade všemi vládne duch. Duch také ovládl všechno otáčení. A jaké mělo vše být i jaké bylo, co nyní již není, a cokoli je nyní a jaké to bude, všechno uspořádal duch i toto otáčení, kterým se nyní otáčejí hvězdy, slunce, měsíc i odlučující se vzduch a ether.“*²¹⁸ Je jedním z prvních myslitelů zastávající názor, že vedle látky existuje také duch, jehož označoval jako „nús“. Nús chápal jako jakousi látku, která je nejmenší a nejsilnější. Je oproti ostatním látkám nadřazená, vládnoucí a nejčistší. Nikdy není s jinou látkou smíšená. Jiné věci mají podíl ve všem, avšak duch je nekonečný, samovládny, nýbrž je sám o sobě. Sám o sobě je proto, aby nebyl smíšen s něčím jiným. Neboť kdyby nebyl o sobě a byl by smíšen s něčím jiným, je D. Machovec toho názoru, že by měl podíl ve všech věcech, a to i kdyby byl smíšen jen s některou, protože v každé věci je obsažena část každé věci. Smíšenost věci by způsobila, že by nemohl nad ničím vládnout. Anaxágoras uznává, že nús je v některých věcech obsažen, ale zastává též názor, že není s látkami smíšen. Připisoval nús nejen hybnou schopnost, ale také schopnost poznávací: nús = rozum. Nús nám pak umožňuje poznat celek.²¹⁹

---

²¹⁷ ZMAROVSKÝ, P., pozn. 10 s. 136

²¹⁸ SVOBODA, K., pozn. 21 s. 107 (zlomek B 12 ze Simplikia)

²¹⁹ MACHOVEC, D., pozn. 80 s. 43

7. Ve světě atomů

Posledním proudem, který řadíme mezi před Sokratovské filosofy, je atomistický proud. Původci atomistické teorie jsou Leukippos a Démokritos.²²⁰

Jelikož máme o Leukippovi málo informací, věnuji se v této kapitole Démokritovi, který byl největším filosofem pátého století před naším letopočtem. Démokritos z Abdéry přinesl materialistické učení, podle kterého je svět složen z atomů pohybujících se v prázdnotě s důslednou zákonitostí. Také je posledním filosofem, kterého řadíme mezi před Sokratovské myslitele.²²¹ Démokritos se stejně jako Anaxagoras věnoval bádání o zájmech člověka, vzniku jazyka, společnosti státní, hudby i umění. Jeho učiteli byli mágové, od kterých se měl naučit teologii a astrologii. Na jeho cestách přichází do styku také s kněžími.²²² Chce žít život filosofa, a proto odmítá živoření bez síly ducha. Byl považován za „smějíciho se filosofa“ na rozdíl od „pláčícího“ Hérakleita.²²³ Směšná mu přijde lidská bláhovost. Stejně jako Anaxagoras je Démokritos toho názoru, že vše je obsaženo ve všem. Všechny věci jsou podle Démokrita složeny z atomů rozmanitého druhu, jenže vždy různé velikosti.²²⁴

Co nás ale hlavně zajímá? Především to, co se týče celkového nazírání na celek světa, jeho životní názor na náboženské představy a chování člověka. Odmítl víru v posmrtný život, protože představy o posmrtném bytí jsou lživé pohádky, které jsou vhodné jen pro hlupáky. „*Hlupáci nenávidí život, ale přece chtějí žít ze strachu před posmrtným trápením.*“ Uznával státní kult, věřil v hadačství, v nadpřirozená znamení, věštecké sny, prorocké sny, uhrančivé oči i v účinnost modlitby. Pokoušel se vše vysvětlit racionalisticky, tedy pomocí rozumu.²²⁵ Věřil v bohy, kteří nejsou věční.²²⁶ Bohové jsou součástí vesmíru. Liší se atomy. Démokritos přisuzoval bohům atomovou strukturu. Jsou složeni z kulovitých atomů.²²⁷

„*Démokritos praví, že obrazy vnikají skrze průduchy do těl a zvedajíce se působí vidiny ve spánku.*“ Tím nám chtěl říci, že s těmito nadpřirozenými, nadlidskými bytostmi se setkáváme ve vizích a obrazech snů.²²⁸ „*Říká, že se k lidem přibližují jakési obrazy a z nich*

---

²²⁰ HUSSEY, E., pozn. 6 s. 172

²²¹ KAŽDAN, A. P., pozn. 3 s. 218

²²² PATOČKA, J., pozn. 20 s. 249

²²³ PATOČKA, J., pozn. 20 s. 251

²²⁴ HEJNA, D., pozn. 1 s. 62

²²⁵ KAŽDAN, A. P., pozn. 3 s. 219

²²⁶ HEJNA, D., pozn. 5 s. 69

²²⁷ HEJNA, D., pozn. 5 s. 80

²²⁸ SVOBODA, K., pozn. 21 s. 132 (zlomek A 77 z Plutarcha)

jedny prospěšné a druhé škodlivé. Obrazy veliké, nadlidské a těžko zničitelné, ne však nezničitelné a věští lidem budoucnost, jednak se zjevujíce, jednak vydávající hlas.“²²⁹ Věřil také, že podoby, v jakých je lidé vnímají, mohou působit užitečně nebo ničivě.²³⁰ Jelikož neuznával nic věčného, nic nezůstávajícího trvale ve svém stavu, byl považován za ateistu.²³¹ „*Dávní lidé praví Démokritos, vidouce úkazy na nebi, jako bouře, blesky a hromy, setkání hvězd, zatmění slunce i měsíce, děsili se bohů, majíce je za původce toho.*“²³² Při vysvětlení vzniku bohů Démokritos přišel na myšlenku, že bohové jsou pouze v lidech vzniklé představy vznikající ze strachuplné nevědomosti při pozorování určitých přírodních úkazů. Z toho vyplývá, že tuto myšlenku můžeme považovat za ateistickou.²³³ Božstva žádným způsobem nějak neovládají vesmír, nýbrž jsou na něm závislé.²³⁴ Dle P. Zamarovského víru v bohy vykládal tak, že tato víra plyne ze strachu vyvolaného naší neschopností porozumět meteorologickým a astronomickým úkazům. Podle jiných zlomků Démokritos bral božstva vážně. Jsou sestavena z atomů jako vše ostatní. Jinde vidí bohy jako obrázky, takzvané EIDÓLY. Jiné zlomky vypovídají, že jsou bozi jen v našem vědomí.²³⁵ „*Bozi dávají lidem vše dobré jak dříve, tak nyní. Avšak co je špatné, škodlivé a neúčinné, to ani dříve, ani nyní nedávají bozi lidem, nýbrž lidé se k tomu sami přibližují pro zaslepenost mysli a nevědomost.*“²³⁶

„*Někteří říkají, že duše hýbe tělem, v kterém jest, tak jako se sama hýbe činí tak například Démokritos. Praví, že nedělitelné atomy pohybující se, ježto se od přírody nikdy nezastaví, strhují s sebou celé tělo a jím hýbají.*“²³⁷ Materialistické vysvětlení duševního života pomocí atomů, znamenalo v Démokritově systému ve svých důsledcích i popření nesmrtelnosti duše. I přesto, že se považoval za materialistu, se nikdy neosvobodil od mnohých magických představ. Umí si představit, že je jakýsi božský duch schopný prostoupit člověkem. Lidi, kterými božský duch prostoupil, považuje nejen za mudrce a básníky, ale i epileptiky.²³⁸ Duši nazval ohněm, to je nejjemnější atomický živel.²³⁹ Duše je

²²⁹ SVOBODA, K., pozn. 21 s. 133 (zlomek B 166 ze Sixta)

²³⁰ HEJNA, D., pozn. 5 s. 80

²³¹ MACHOVEC, D., pozn. 80 s. 62

²³² SVOBODA, K., pozn. 21 s. 157 (zlomek A 75 ze Sexta)

²³³ MACHOVEC, D., pozn. 80 s. 62

²³⁴ PATOČKA, J., pozn. 20 s. 268

²³⁵ ZAMAROVSKÝ, P., pozn. 10 s. 150

²³⁶ SVOBODA, K., pozn. 21 s. 135 (zlomek B 175 ze Stobaia)

²³⁷ SVOBODA, K., pozn. 21 s. 131 (zlomek A 104 z Aristotela)

²³⁸ HEJNA, D., pozn. 5 s. 80-81

²³⁹ PATOČKA, J., pozn. 20 s. 268

pojata jako rozptýlená po celém těle, ale i tak se jeví, že nějaké spojení jejích atomů je nutné.²⁴⁰

Stejně tak je zajímavý jeho pohled na vznik života. Byl toho názoru, že první lidé povstali z hlíny a vody. Tento názor nejspíš převzal od Anaxagorova žáka Archeláa zastávajícího názor, že se lidé zrodili z bahna.²⁴¹

Jak vypadal svět podle Démokrita? Svět nemá duši, není řízen božstvem ani prozřetelností, nemá účelu ani smyslu. Je autonomní, nezávislý, řídí ho pouze onen řád nutnosti, nerozumná příroda.²⁴² Démokritovský absolutní determinismus je psychologického charakteru. Jeví se jako absurdní z důvodu negace svobody, konání a ega. Determinismus je charakteristický i pro některá náboženství. Zde je svět podmiňován bohem, tedy jakousi rozumnou bytostí, nejvyšší autoritou. V případě atomismu však svobodu nebere Bůh, či jiné nadpřirozeno, ale přirozeno, což je fyzika, nerozumná příroda.²⁴³

---

²⁴⁰ KIRK, G. S., RAVEN, J. E. a SCHOFIELD, M., pozn. 27 s. 549

²⁴¹ MACHOVEC, D., pozn. 80 s. 58

²⁴² ZAMAROVSKÝ, P., pozn. 10 s. 158

²⁴³ ZAMAROVSKÝ, P., pozn. 10 s. 161

8. Závěr

Předsokratovská filosofie je chápána jako počátek celé západní filosofické tradice. Nehledě na výrazné rozdíly v metodice a způsobu filosofování, stále ještě slouží jako vděčný zdroj filosofické inspirace. Stále se o ní diskutuje a není možné popřít její přetrvávající vliv na naši kulturu.

Z názorů a myšlenek, jež jsem v této práci předložila a které zastávají předsokratikové, je zcela zřejmá jedna věc. Při studiu předsokratiků je velmi obtížné zacházet s dochovaným materiálem. Pokud se chceme o těchto myslitelích něco dozvědět, existují zdroje, ze kterých lze čerpat. Tyto zdroje jsou složeny z výkladů myšlenek a citací daných děl myslitelů. Z tohoto důvodu se musíme nejen ohlížet po zlomcích původních děl, ale i po různých výkladech, které již citoval někdo jiný. Z toho plyne, že může dojít ke zkreslení názorů předsokratiků.

Mým hlavním cílem bylo zmapovat kritickou reflexi náboženství předsokratovských myslitelů. Nevyčerpala jsem všechna jména, která jsou spojena s předsokratovským obdobím. Mou oporou byly *Zlomky předsokratovských myslitelů*, přičemž jsem se zabývala jen těmi filozofy, jež jsem pokládala z mého hlediska při zkoumání daného tématu ohledně náboženství za zásadní. Cílem práce bylo představit názory předsokratiků na náboženství, což se alespoň do určité míry, doufám, podařilo. Zvolila jsem postup seznámení s myslitelem a dále rozvedení jeho myšlenek a názorů na náboženství. Považuji za zřejmé, že i v rámci tohoto poněkud podceňovaného období předsokratovské filosofie je stále možné nalézt materiál pro filosofickou práci. Není správné tuto etapu považovat v moderní době za neužitečnou.

9. Seznam použité literatury

1. **Hejna, Dalibor.** *Kapitoly z dějin filosofie I.* Liberec : Technická univerzita v Liberci, 2013. ISBN 978-80-7372-994-3.
2. **Hejna, Dalibor.** *Naboženství a společnost.* Praha : Grada, 2010. ISBN 978-80-247-2427-0.
3. **Hussey, Edward.** *Presokratíci.* Praha : Petr Rezek, 1997. ISBN 80-86027-07-4.
4. **Každan, Aleksandr Petrovič.** *Náboženství a ateismus ve starověku.* Praha : Orbis, 1960.
5. **Kirk, Geoffrey Stephen, Raven, John Earle a Schofield, Malcolm.** *Předsókratovští filosofové.* Praha : Oikoymenh, 2004. ISBN 80-7298-110-2.
6. **Kratochvíl, Zdeněk.** *Mezi mořem a nebem.* Praha : Pavel Mervart, 2010. ISBN 978-80-87378-65-6.
7. **Machovec, Dušan.** *Dějiny antické filosofie.* Jinočany : H&H, 1993. ISBN 80-85467-62-3.
8. **Paprotny, Thorsten.** *Stručné dějiny antické filosofie.* Praha : Portál, 2005. ISBN 80-7178-900-3.
9. **Patočka, Jan.** *Nejstarší řecká filosofie.* Praha : Vysehrad, spol. s. r. o., 1996. ISBN 80-7021-195-4.
10. **Svoboda, Karel.** *Zlomky předsokratovských myslitelů.* Praha : Nakladatelství Československé akademie věd Praha, 1962.
11. **Zamarovský, Peter.** *Příběh antické filosofie.* Praha : České vysoké učení technické, 2005. ISBN 80-01-03354-6.